

Research Paper

A Reflection on the Relationship between the Institutionalization of the Exercise of Political Power and Political Corruption (With Emphasis on the Period of the Islamic Republic of Iran)*Farzad Kalateh¹ Faez Dinparast²

1. Ph.D. student of political science, Iranian issues, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

2. Assistant Professor, Department of Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

DOI: [10.22034/ipsa.2023.478](https://doi.org/10.22034/ipsa.2023.478)

Receive Date: 20 November 2022

Revise Date: 24 January 2023

Accept Date: 06 February 2023

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

The state institution in Iran is considered a pre-modern state until the constitutional revolution, but with the constitutional revolution and due to the conditions and requirements of the time, it took a step towards becoming modern and legal. Although with the constitutional revolution, positive steps were taken in this direction for the first time - such as the drafting of the constitution and the establishment of the legislative assembly - but the evidence and documents show that the rule of personal discretion did not completely disappear during the Pahlavi period and continued to exist side by side with the rule of law. This has led to the aggravation of many miseries, including political corruption, during the Pahlavi period (Golmohammadi, 2012: 61-68). After the Islamic Revolution of 1957, a new political order was established in accordance with the nature of this revolution. The architects of the Constitution of the Islamic Republic tried to establish the principle of rule of law and minimize political corruption by limiting the duties and powers of officials and making them equal with other members of the nation, as well as by predicting multiple supervisions on statesmen. But the available evidence and documents show that the state of the rule of law still does not look very favorable. In fact, despite the efforts that have been made after the Islamic revolution to establish legal structures and legitimize power and government, law evasion and law breaking are still an important aspect of the government's political actions in Iran. In other words, the power-law conflict is still high in Iran and the exercise of power has not been institutionalized (impersonal). Although many factors are involved in this situation and many researches have investigated this issue from different angles, the upcoming research tries to look at the pathology of corruption from the perspective of institutionalism. In fact, the purpose of the research is to investigate the impact, role and position of political rules on the issue of corruption; One of the factors and reasons for corruption is the problem of not legitimizing political power and its abuse by those in power; The efficiency and acceptability of political rules play a significant role in the legitimacy of political power. Inefficient rules weaken the legal exercise of political power and vice versa. Therefore, the research question can be posed as follows: How can the challenges of the legal exercise of political power be explained during the period of the Islamic Republic of Iran?

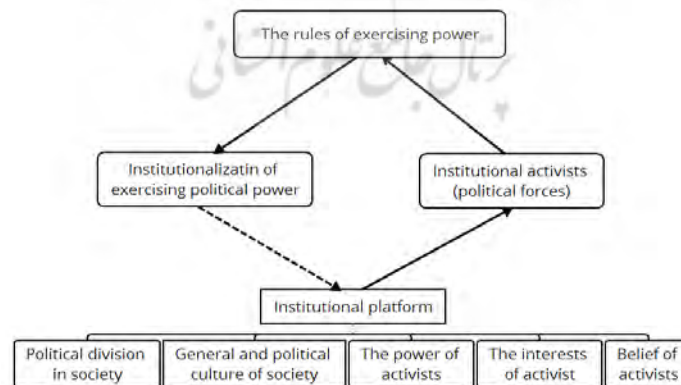
* Corresponding Author:**Farzad Kalateh, Ph.D.****E-mail:** farzad.kalateh@gmail.com

Methodology

Societies, in any shape and size, need order, and for this reason, throughout history, mankind has tried to provide and maintain social order through the establishment of various rules. The institution is also the rules of the game or the restrictions that humans establish to overcome uncertainty and regulate society's affairs (Qalipour, 2016: 5). The rules that become established and become the behavioral pattern of people are called "institution". In other words, institutionalization is a process through which certain rules and norms are spread in such a way that their corresponding action is accepted and their violation causes deprivation and punishment (Bell, 1988: 55). Institutions are the behavior patterns of people (Hodgson, 2009: 504). Behavioral pattern means limiting and restricting the possibilities of action. Institutions in their entirety are social categories that are the result of the conscious or unconscious collective agreement of humans (Knight, 1992: 118) and they precede humans in terms of time because humans are born in a world of institutions (Hodgson, 1989: 427, Peters, 1386: 34-35). In fact, although institutions are founded by individuals, they continue to influence the behavior and preferences of individuals and their survival is longer than the lifetime of the founders. Institutionalists refer to this factor as "path dependence". Path dependence means that in any society, several formal institutions (such as the constitution and other laws) and informal institutions (such as culture) prevail. Institutions are effective on people's beliefs, choices, preferences and behavior. In fact, although people are rational and self-interested activists, they choose and act largely within the framework of previous institutional restrictions (North et al., 2018: 32).

The process of establishing institutions has three stages: modeling, modeling and changing the model; In the first step, it refers to the factors that affect the establishment of institutions, such as the interests and beliefs of institution-building activists. The second step refers to the factors that affect the institutionalization of newly established rules, such as the efficiency and social acceptance of the rules. And the third step refers to the factors that are effective in changing the rules, such as the ineffectiveness of the rules due to the change in the society's conditions or the change in the belief (culture) of the society, and as a result, opposition to the previous rules; The three mentioned stages mean the context and timing of the institutions. This means that the emergence and development of institutions is a historical matter and they undergo changes and transformations under the influence of their surrounding developments. For this reason, we see different institutions in different societies.

Image No. 1: The theoretical apparatus of research

Result and Discussion

In general, it seems that the method of setting and establishing the rules for the implementation of political power in the period c. It has characteristics that have led to the weakening of the institutionalization of the exercise of political power; The set of these features and disadvantages can be classified under three key components:

- 1) Ambiguity in the duties and powers of the roles;
- 2) Disproportion between roles' duties and powers;
- 3) Parallel work of roles (parallel roles).

In this way, the ambiguous and contradictory situation of the political rules for the implementation of power has weakened the rule of law and the lack of institutionalization of the exercise of political power in Iran.

Conclusion

After the Islamic Revolution of 1979, even though the political rules were completely changed, the legality of exercising political power still faced challenges. One of the reasons for this is rooted in the nature of political rules, which has led to an unbalanced distribution of political power among different parts of the political structure; The unequal nature of the rules for the exercise of power is also rooted in the imbalance of social power of the rule-making political forces supporting the rule of law and the rule of Sharia in the early days of the 1979 Islamic Revolution; Inequality in the social power of political forces has led to inequality in the distribution of power in the form of political rules and as a result, weakening the separation of powers, creating vertical relationships in the political structure and the superiority of some institutions and roles over other political roles. The superiority of rule-making Islamic political forces at the beginning of the revolution is rooted in the simple, traditional and mass fabric of the society at the beginning of the revolution; In the early years of the revolution, the Iranian society had a subservient-limited political culture, lacked civil institutions and a wide new middle class, and this led to a decrease in the power and contribution of pro-democracy political forces in the process of establishing political rules and a new political order. On the other hand, over time, due to the relative increase of benefits resulting from the new political rules, the supporters of the ruling situation have resisted the amendment of the rules, and this has led to the intensification and deepening of the existing political situation. Therefore, it can be said that the fight against political corruption requires changing and reforming the existing pattern of distribution of political power, and this depends on increasing the social power of pro-democracy political forces through changing the political culture (civil political culture) and the class structure of society (quantitative expansion and the quality of the new middle class) and the quantitative and qualitative expansion of civil institutions.

Keywords: Political power, rule of law, political corruption, institutionalism, Islamic Republic of Iran.

References

- Abdi, Abbas and Khalili, Ismail (2012), *The Enigma of the Rule of Law in Iran*, Tehran, New Plan Publications.
- Afshar, Zain al-Abidin and others (2017), "The process of the formation of corruption in Iran after the revolution", *Economic Sociology and Development Quarterly*, 7th year, 2nd issue, pp. 34-1.

- Ajam Oghlou, Daron and James Robinson (2010), The book *Why Nations Fail*, translated by Mohsen Mirdamadi and Mohammad Hossein Naimipour, Tehran, Roseneh Publications.
- Ansari, Baqer (2006), *Laws of Mass Communication*, Tehran, Samt Publications.
- Asgari, Mohammad (2006), *Legal analysis of the position of the Council of Leadership Experts including the set of governing laws and regulations and its review*, Tehran, Chapar Publications.
- Arezki, R., & Bruckner, M. (2011), *Oil rents, corruption, and state stability: evidence from panel data regressions*. Research Paper, No. 2011-07: 1-27.
- Arezki, R., & Gylfason, T. (2013), "Resource rents, democracy, corruption and conflict: Evidence from Sub-Saharan Africa", *Journal of African Economics, Center for the Study of African Economies (CSAE)*, 22(4): 552-569.
- Azghandi, Alireza and Delawar, Abuzar (2009), "The role of the political culture of the ruling elites in the fall of Mohammad Reza Shah: A case study of Amir Abbas Hoyda's prime ministership from February 1343 to August 1356", *Political and International Approaches*, No. 23, pp. 76-51.
- Azimi, Hossein (2010), *Underdevelopment Circuits in Iran's Economy*, Tehran, Ni Publishing.
- Bashirieh, Hossein (1995), "Ideology and political culture of the ruling groups in the Pahlavi period", *Naqd va Nazar magazine*, No. 3 and 4, pp. 85-74.
- Bell, D. (1988), *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties (with a new afterword)*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bhattacharyya, S., & Holder, D. (2010), "Natural resource, democracy and corruption", *European Economic Review*, 54(4): 608-621.
- Behrouzi, Mohammad and others (2018), "Investigating the relationship between quality indicators and the rule of law and corruption control on the legatum welfare index", *Basij Strategic Studies Quarterly*, year 22, number 85, pp. 150-125.
- Bradley, Megan (2007), *Political Islam, Political Institution and Civil Society in Iran*, International Development Research Centre (IDRC).
- Chalabi, Azadeh (2016), *Corruption and acceptability of law from the perspective of sociology of law*, Tehran, Ni publication.
- Dadgar, Hassan and Gholam Ali Masouminia (2012), *Financial corruption*, Tehran, Young Thought Center Publications.
- Danaei Fard, Hassan et al. (2014), "Analysis and analysis of the consequences

of bureaucratic politicization in political systems", *Strategic Management Thought Journal*, Volume 9, Number 2, pp. 86-57.

Delawar, Abuzar (2007), "Political Culture of the Ruling Elites in the Second Pahlavi Period", *Dialogue Quarterly*, No. 52, pp. 111-123.

Delavari, Abolfazl (1995), *Investigating the roots of political violence and political instability in Iran*, PhD thesis, University of Tehran, Faculty of Law and Political Sciences.

Dinparast, Faez, Sa'i, Ali (2011), "Rentier Government and Development Policy: Analysis of National Economic Development Obstacles in Iran 1384-1368", *Journal of Historical Sociology*, No. 4, pp. 86-46.

Di tella, R. Braun, M. (2014), "Inflation, Inflation Variability, and Corruption, Economics and Politics", *Blackwell Publishing*, 1, 77-100, 03.

Dograf, Khayat et al. (2014), *Theoretical Perspectives of Corruption*, Translated by Hanieh Hejbralsadati et al., Tehran: Age Publishing House.

Dust Mohammadi, Ahmad Mohammad Mahdi Babapour (2013), "Assembly for the Expediency of the System: Backgrounds of emergence, discursive conflicts and legality", *Policy Journal*, Volume 41, Number 1, pp. 114-97.

Easton, David (1953), *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, 2nd ed. Alfred A. Knopf.

Esmaili, Hamidreza (2008), "Political culture of the ruling body in the Pahlavi period", *Historical studies magazine*, 6th year, number 26, pp. 65-26.

Faizi, Yingjeh and others (2014), "The effect of natural resource rent on the corruption control index in selected countries", *International Conference on Management, Economics, Accounting and Educational Sciences*, first session.

Fallahi, Mohammad Ali and others (2013), "Natural resource rent and corruption in OPEC member countries: application of panel data model", *Iranian Energy Economics Research Journal*, No. 3, pp. 227-195.

Farajpour, Majid (2000), *Poverty, Corruption and Discrimination: Obstacles to Development in Iran*, Tehran, Rasa Cultural Services Institute.

Farson, Samih, Mehrdad Meshaihi (1999), *Political Culture in the Islamic Republic of Iran*, Translated by Masoumeh Khaleghi, Tehran, Iran and Islam Research Center Publications.

Friedman, Thomas L. (2006), "The First Law of Petropolitics", *Foreign Policy*, No. 154. pp. 21-36.

Gathii, James (2009), "Defining the relationship between human rights and

corruption", *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Vol. 31, No.1, pp. 125-202.

Ghamami, Mohammad Mahdi, Ghasemi, Mohammad Reza (2016), "The starting points of the fight against corruption and the clinical approach", *Audit Knowledge*, Volume 17, Number 69, 172-151.

Golmohamadi, Ahmad (2012), "Pathology of the state in Iran during the Pahlavi period: political corruption according to the narratives of the documents", *Research Journal of Political Science*, 8th year, 2nd issue, pp. 78-49.

Golmohammadi, Ahmad (2014), *What is, transformation, and the vision of the government*, Tehran, Nei Publications.

Gulmohammadi, Ahmed (2015), *Political History*, Tehran, Islamic History Research Institute Publications.

Hajarian, Saeed (2000), *Cumhuriyet; Disenchantment of Power*, Tehran, New Design Publications.

Haywood, Paul (2012), *Political Corruption*, Translated by Qasim Bani Hashemi and Mohammad Taheri, Tehran, Strategic Studies Research Institute Publications.

Hodgson, Geoffrey (2011), "The approach of institutional economics and the nature of institutions", Translation: Mahmoud Motousli, Mostafi Sami Nasab, Mahmoud Mashadi Ahmad and Ali Nikonsbati, in: *Institutional Economics: Pioneers of Institutionalism Who Transformed Economics*, Tehran: University Publications Emam Sadiq.

Hosseinzadeh, Seyyed Mohammad Ali (2013), "From institutionalism to income discourse on the application of institutionalism theories in political science", *Journal of Political Science*, Baqir Al-Uloom University of Qom, 15th year, number 60, pp. 109-83.

Hosseinzadeh, Seyyed Mohammad Ali (2015), *Political Islam in Iran*, Tehran, Mofid University Press.

Ikbali, J. (2017), *The dynamic relationship between oil rent corruption and political stability: an empirical study on determined sample of African countries, proceeding of seven European Academic Research on Global Business, Economic, Finance and Banking*, ISBN: 978-1-943579-46-4, Zurich, Switzerland.

Jafari Nadushan, Ali Kabar and Hassan Zarei (2003), *Multiple Revisions in the Constitution*, Tehran, Publications of the Center for Islamic Revolution Documents.

Jahani, Qasim (2006), *The position of general policies of the system in the Islamic Republic of Iran*, public law master's thesis, Allameh Tabataba'i University, Faculty of Law and Political Sciences.

Javan Arasteh, Hossein (2008), *Selecting the leader and monitoring him in the system of the Islamic Republic of Iran*, PhD thesis, University of Tehran, Faculty of Law and Political Science.

Kamali, Yahya (2012), "The impact of economic transparency in preventing and fighting economic corruption", *Research report*, number 49, pp. 31-1.

Khaleghi, Ali (2005), *Legitimacy of Power from Imam Khomeini's Point of View*, Tehran, Arouj Publications.

Khalili, Mohsen (2022), *Maze of the Constitution*, Mizan Publications.

Knight, Jack (1992), *Institutions and social conflict*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kovakbian, Mustafa (1983), *Democracy in the Velayat Faqih System*, Tehran, Islamic Propaganda Organization Publications.

Lambdsorff, J. G. (2007), *The institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence and Policy*, Cambridge University Press.

Malekan, Majid (1996), *The political culture of the ruling elite and political pluralism in Iran during the years 1332 to 1357*, master's thesis, Imam Sadiq University (AS).

Malik Afzali Ardakani, Mohsen (2010), "Government ruling in the constitution and its position in the fundamental rights of the Islamic Republic of Iran", *Journal of Islamic Governance*, No. 62, pp. 74-51.

Mirzaei, Seyyed Amin Amir Bagheri Fard (2018), *The impact of multiple legislative authorities on the realization of the rule of law*, Tehran, Fanos Dunya Publications.

Miri, Mohammad (1994), *The impact of the structure of the political system on the political culture of the Iranian people with an emphasis on 1332 to 1367*, master's thesis, Tarbiat Modares University.

Momeni, Farshad and Mastourah Fitras (2009), "Political Economy of Corruption: Resource Rent, Democracy and Corruption", *Society and Economy Quarterly*, No. 7, pp. 163-147.

Momeni, Farshad and Shima Haji Nowrozi (2016), "Political Economy of Privatization with Corruption", *Economic Research Quarterly*, Year 17, Number 67, pp. 221-252.

Najhandi Manesh, Haibatullah (2013), *Challenges to fight corruption in international law, Collection of Articles of the United Nations Convention to Fight Corruption*, Tehran, Mizan Publications.

Navadeh Topchi, Hossein and Iman Mirzazadeh (2022), "The impact of human rights in the fight against corruption", *Public Law Studies Quarterly*, Volume 52, Number 2, pp. 856-835.

North. Douglas (1996), *Institutions, Institutional Changes and Economic Performance*, Translated by Mohammad Reza Moini, Tehran, Program and Budget Organization Publications.

North. Douglas et al. (2016), *Violence and social orders*, Translated by Jafar Khairkahan and Reza Majidzadeh, Tehran, Roseneh Publications.

Okada, K., & Samerh, S. (2017), "Corruption and natural resource rent: Evidence from quantile regression", *Applied Economics Letters*, 24(20): 1490-1493.

Omid Zanjani, Abbas Ali and Ebrahim Mosizadeh (2009), *Supervision of Government Practices and Administrative Justice*, Tehran, University of Tehran Publications.

Peters, Guy (2008), *The Theory of Institutionalism in Political Science*, Translated by Farshad Momeni and Fariba Momeni, Tehran, Publications of the Research Center for Human Sciences, Culture and Social Studies of Academic Jihad.

Public Relations, Tahkeem Vahdat Office (1998), *supervision by Estevabi*, Tehran, Afkar Publications.

Qolipour, Arin (2016), *Institutions and Structures (Institutional Ecology of Organizations)*, Tehran, Samet Publications.

Rabiei, Ali (2014), *Long live corruption: political sociology of corruption in third world governments*, Tehran, Humanities Research and Development Institute Publications.

Raji, Seyyed Mohammad Hadi and Mohammad Amin Abrishmi Rad (2017), "Reflection on the jurisdiction of the Expediency Council in approving unconstitutional approvals", *Journal of Public Law Studies*, Volume 48, Number 3, pp. 507-523.

Rekavian, Rashid Hamidreza Davodi, Mehrdad Alapour (2018), *The role and place of the Islamic Council in the rule of law and its correct implementation*, Tehran, Ganjour Publications.

Sadeghi, Mohammadreza et al. (2016), "Understanding Bureaucracy Politicization: A Comparative Study of Quality, Processes and Its Consequences in Public Administration", *Strategic Policy Research Quarterly*, Year 6, Number 22, pp. 115-97.

Saree Al-Qalam, Mahmoud (2006), *Political Culture of Iran*, Tehran, Publications of Research Center for Cultural and Social Studies.

Sharif Bejestani, Nilofar (2016), "The implementation of human rights standards is the most appropriate way to fight against administrative corruption", *Bimonthly Journal of Public Law*, No. 2, pp. 70-64.

Sharifi Tarazkoochi, Hossein & Modarres Sabzevari, Sasan (2014), "Strengthening anti-corruption frameworks through the development of good governance standards", *Proceedings of the United Nations Convention against Corruption*, Mizan Publications, Tehran, pp. 99-115.

Sarvani, Ali Akbar (2013), *A comparative study of the political culture of religious elites in relation to the Iranian royal system from 1332 to 1357*, master's thesis, Tarbiat Modares University.

Soltani, Seyed Nasser (2019), *Documents of the Constitution of the Islamic Republic of Iran, articles and notes of newspapers and magazines (December 2017 to August 2018)*, Tehran, publishing company.

Steinmo, Sven and Kathleen Thelen and Frank Longstreth (1992), *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, New York: Cambridge University Press.

Taleban, Mohammad Reza (2007), "Reflection on process tracing technique in studies of Islamic Revolution of Iran", *Matin Scientific Research Quarterly*, No. 40, pp. 116-91.

Zalpour, Gholamreza et al. (2008), *Recognizing the problem of financial corruption, its nature, types, consequences and empirical teachings*, Tehran, Jihad Academic Publications.

Zarei, Mohammad Hossein, Seyyed Mohammad Hosseini and Mohammad Najafi Kalyani (2018), "Supreme Council of Cultural Revolution in the Scale of Power Independence", *Journal of Legal Studies*, 11th Volume, No. 3, pp. 141-105.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تأملی در نسبت میان نهادمندی اعمال قدرت سیاسی و فساد سیاسی (با تأکید بر دوره جمهوری اسلامی ایران)

*فرزاد کلاته^۱ ID، فائز دین پرست^۲ ID

۱. دانش آموخته دکتری علوم سیاسی، گرایش مسائل ایران، دانشگاه علامه طباطبائی

۲. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/details/11F84C7DE06D9AC3/7%

20.1001.1.1735790.1402.18.2.5.4

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۲۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۱/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۷

قدرت، به‌خودی‌خود میل به فساد دارد و کاهش فساد، نیازمند مهار قدرت سیاسی است؛ مهار قدرت سیاسی نیز مستلزم نهادینه شدن آن است؛ نهادمندی قدرت، به‌معنای قانونمندی و شخصیت‌زدایی از قدرت سیاسی است. برپایه چنین مفروضی، پرسش نوشتار حاضر این است که «چالش‌های نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران چگونه قابل تبیین است؟» در پاسخ به پرسش پژوهش، این فرضیه مطرح است که «چالش‌های نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، ریشه در توزیع نابرابر قدرت سیاسی در ساختار سیاسی حاکم دارد که در قالب قواعد سیاسی و توسط کنشگران قاعده‌ساز در بستر نهادی اوایل انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، تأسیس شده است». برای پاسخ‌گویی به پرسش پژوهش، از روش ردیابی فرایند، و برای تبیین نظری مسئله پژوهش، از چارچوب نظری نهادگرایی سیاسی، استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در سال‌های اولیه انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، نیروهای سیاسی اسلامی، به‌ویژه طیف فقه‌گرا، به‌دلیل برخورداری از قدرت اجتماعی گسترده، نقش برتر و انحصاری‌ای در تعیین و تدوین قواعد و رویه‌های اجرای قدرت سیاسی داشته‌اند و همین امر، سبب توزیع نابرابر قدرت سیاسی در ساختار سیاسی حاکم و در نتیجه، تضعیف نهادمندی اعمال قدرت سیاسی و تشدید فساد سیاسی شده است.

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

قدرت سیاسی،
ساختار سیاسی،
حاکمیت قانون، فساد
سیاسی، نهادگرایی
سیاسی، جمهوری
اسلامی ایران

* نویسنده مسئول:

فرزاد کلاته

پست الکترونیک: farzad.kalateh@gmail.com

مقدمه^۱

نهاد دولت، دارای تاریخچه‌ای به‌درازای زیست اجتماعی بشر است و این امر، نشان‌دهنده همبستگی متقابل این دو می‌باشد. چرایی شکل‌گیری و ضرورت وجود نهاد دولت، ریشه در نیاز بشر به نظم و امنیت دارد؛ از یک سو، کمبود منابع و از سوی دیگر، زیاده‌خواهی بشر، و همچنین، تفاوت در باورهای آدمیان، زمینه‌ساز بروز نزاع و خشونت میان آدمیان است؛ بنابراین، وجود سازمان مقتدری که به تنظیم امور، تأمین امنیت، و حل و فصل تضادهای فردی و جمعی بپردازد، لازم و ضروری است؛ اما سوءاستفاده مقامات دولتی از قدرت سیاسی، سبب شده است که بشر، متحمل مصائبی شود و در نتیجه، عده‌ای درصد نفی کامل آن و برخی دیگر، درصد کنترل آن برآمده‌اند. بسیاری از متفکران و مکاتب فکری، ضمن رد نفی کامل نهاد دولت (قدرت سیاسی) از جامعه و ضرورت وجود آن، بر کنترل و مهار آن تأکید کرده‌اند؛ به‌گونه‌ای که دولت در خدمت جامعه قرار گیرد. به‌نظر آنان، این امر نیز مستلزم قاعده‌مند شدن قدرت سیاسی است؛ به‌این‌معنا که از طریق قانون، مرز میان نقش و کارگزار نقش و وظایف و اختیارات هر نقش به‌گونه‌ای دقیق مشخص شود و مجریان قدرت سیاسی، تنها مجری قدرت، نه مالک آن، و تابع قوانین باشند؛ وجود جامعه مدنی قدرتمند، آزادی رسانه، تفکیک قوا، انتخابات آزاد، و... از جمله سازوکارهای لازم و ضروری برای قانونمند شدن دولت به‌شمار می‌آیند.

نهاد دولت در ایران، تا پیش از انقلاب مشروطه، دولتی پیشامدرن به‌شمار می‌آید، ولی با انقلاب مشروطه و به‌دلیل شرایط و مقتضیات زمانه، به‌سوی مدرن و قانونمند شدن گام برداشته است. هرچند با انقلاب مشروطه، برای نخستین‌بار گام‌های مثبتی در این مسیر برداشته شد (مانند تدوین قانون اساسی و تأسیس مجلس قانون‌گذاری)، ولی شواهد و مستندات نشان می‌دهد که حاکمیت صلاح‌دید شخصی در دوره پهلوی، به‌طور کامل از بین نرفت و شانه‌به‌شانه حاکمیت قانون به حیات خود ادامه داد. همین امر، سبب تشدید مصائب بسیاری، از جمله فساد سیاسی، در دوره پهلوی شد (گل محمدی، ۱۳۹۲، ۶۸-۶۱). پس از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، نظام سیاسی نوینی متناسب با ماهیت این انقلاب تأسیس شد. معماران قانون اساسی جمهوری اسلامی، سعی کردند با تحدید وظایف و اختیارات کارگزاران و برابر شمردن آن‌ها با افراد دیگر ملت و همچنین، پیش‌بینی نظارت‌های پرشمار بر دولتمردان، اصل حاکمیت قانون را تثبیت و فساد سیاسی

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده مسؤل مقاله است که با عنوان «آسیب‌شناسی توسعه سیاسی در دوره جمهوری اسلامی ایران» در گروه علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی نگاشته شده است.

را به حداقل برسانند؛ ولی شواهد و مستندات موجود نشان می‌دهد که همچنان، وضعیت حاکمیت قانون، چندان مطلوب نیست. در واقع، با وجود تلاش‌هایی که پس از انقلاب اسلامی برای تأسیس ساختارهای قانونی و قانونی شدن قدرت و دولت انجام شده است، همچنان قانون‌گریزی و قانون‌شکنی، وجه مهمی از کنش‌های سیاسی دولت در ایران است. به بیان روشن‌تر، در ایران، تعارض قدرت‌قانون همچنان گسترده است و اعمال قدرت، نهادینه (غیرشخصی) نشده است. هرچند عوامل پرشماری در این وضعیت نقش دارند و پژوهش‌های متعددی از زوایای گوناگون به بررسی این موضوع پرداخته‌اند، ولی پژوهش حاضر، سعی کرده است مسئله فساد را از منظر نهادگرایی، واکاوی کند. در واقع، هدف این پژوهش، بررسی تأثیر، نقش، و جایگاه قواعد سیاسی بر مسئله فساد است؛ یکی از عوامل و دلایل فساد، مسئله قانونمند نشدن قدرت سیاسی و سوءاستفاده از آن توسط مجریان قدرت است. کارآمدی و مقبولیت قواعد سیاسی، نقش بسزایی در قانونمندی قدرت سیاسی دارد. قواعد ناکارآمد، تضعیف‌کننده اعمال قانونمند قدرت سیاسی است و برعکس؛ بنابراین، پرسش پژوهش حاضر این است که: «چالش‌های اعمال قانونمند قدرت سیاسی در دوره جمهوری اسلامی ایران چگونه قابل تبیین است؟»

۱. پیشینه پژوهش

در باره آسیب‌شناسی مسئله فساد سیاسی در دوره جمهوری اسلامی ایران، پژوهش‌های بسیاری انجام شده است و پژوهشگران از زوایای گوناگون به آسیب‌شناسی و تبیین مسئله موردنظر پرداخته‌اند (جدول شماره ۱). در مجموع می‌توان گفت، بسیاری از پژوهش‌های انجام‌شده در این باره، بر پایه عرف علمی در ایران، در پی آن بوده‌اند که نشان دهند، چه متغیرهایی فساد را به وجود آورده‌اند و این متغیرها چه سهمی در توضیح فساد داشته‌اند؛ ولی تبیین نباید تنها توالی را توضیح دهد، بلکه لازم است که سازوکارهای پنهان بین توالی متغیرها را نیز تحلیل کند. در واقع، در کنار متغیرها باید از فرایندهای علی نیز سخن گفت. افزون‌بر این، به نظر می‌رسد که در میان ادبیات پژوهشی موجود، به تأثیر عامل قدرت سیاسی و چگونگی توزیع و اعمال آن در قالب ساختار سیاسی، بر فساد، توجه نشده است؛ در حالی که فرایندهای قدرت سیاسی، تأثیر بسزایی بر فساد دارند (دوگراف و همکاران، ۱۳۹۴). پژوهش حاضر نیز سعی کرده است از منظر سیاسی و با توجه به فرایند ساماندهی اعمال قدرت سیاسی به واسطه قواعد سیاسی در قالب ساختار سیاسی، مسئله فساد سیاسی در دوره جمهوری اسلامی ایران و چگونگی مقابله و مبارزه با آن را واکاوی و آسیب‌شناسی کند.

جدول شماره (۱). پیشینه پژوهش‌های انجام‌شده درباره مسئله فساد در ایران

ردیف	مفهوم مرکزی	آثار پژوهشی	نقد و بررسی
۱	دولت بزرگ و رانتیر	دین پرست و ساعی، ۱۳۹۱؛ فلاحی و دیگران، ۱۳۹۳؛ فیضی و دیگران، ۱۳۹۴؛ (فریدمن، ۲۰۰۶؛ آرزکی و بروکنر، ۲۰۱۱؛ آرزکی و گیلفاسون، ۲۰۱۳؛ اوکادا و سامرح، ۲۰۱۷؛ ایکبال، ۲۰۱۷)	گسترش ابعاد دولت و رانتیر بودن دولت، فسادزاست. دولت‌های بزرگ و رانتیر، اولاً به دلیل برخورداری از ثروت زیاد و ثانیاً به دلیل استقلال از جامعه، ماهیت سیاسی فرافقانونی داشته و در خدمت منافع شخصی الیگارش‌ها حاکم هستند؛ در نقد این رویکرد می‌توان دولت‌هایی را نام برد که بزرگ/ رانتیر نیستند، ولی دچار سطح بالایی از فسادند (مانند کره شمالی) یا دولت‌هایی که بزرگ و رانتیر هستند (مانند دولت قطر، امارات متحده عربی، کویت)؛ ولی در زمینه فساد، وضعیتی بهتر از ایران دارند یا دارای رانت نفت (مانند ونزوئلا) هستند، ولی در وضعیتی به مراتب پایین‌تر از ایران قرار دارند؛ بنابراین، هرچند اندازه دولت و رانتیر بودن آن، تأثیر بسزایی بر افزایش فساد دارد، ولی پدیده فساد را تنها نمی‌توان به اندازه دولت یا رانتیر بودن آن فروکاست؛
۲	بوروکراسی ناکارآمد	فرج‌پور، ۱۳۸۳؛ عظیمی، ۱۳۸۹؛ دانایی‌فر و همکاران، ۱۳۹۴؛ صادقی و همکاران، ۱۳۹۶؛ افشار و دیگران، ۱۳۹۷	بسیاری از پژوهشگران، سیستم بوروکراسی ایران را به دلیل سیاست‌زدگی، انسداد سیاسی، فرهنگ خویشاوندی و اقتدارگرایی ایرانی، ناکارآمد و فسادزا می‌دانند؛ در نقد این رویکرد می‌توان گفت، هرچند بوروکراسی ایران، ناکارآمد است و با معایب بسیار تأثیر زیادی بر مسئله فساد دارد، ولی به نظر می‌رسد که معایب موردنظر، ریشه در ساخت سیاسی و چگونگی توزیع قدرت سیاسی در ساختار سیاسی و قواعد ساماندهی قدرت سیاسی داشته باشند؛ درواقع، بوروکراسی ناکارآمد معلول علت دیگری است که نیازمند بررسی است.
۳	فقدان حکمرانی مطلوب	شریف بختستانی، ۱۳۸۵؛ کمالی، ۱۳۹۲؛ نژندی منش، ۱۳۹۳؛ نواده توپچی و میرزازاده، ۱۴۰۱؛ (گانی، ۲۰۰۹، شریفی ترازکوهی و مدرس سیزواری، ۲۰۱۴)	به نظر عده‌ای، نامطلوب بودن وضعیت حکمرانی، علت فساد است و باید کیفیت حکمرانی، از جمله شفافیت، پاسخ‌گویی، نظارت، آزادی بیان، جامعه مدنی، و... را ارتقا داد؛ بی‌تردید، نبود مؤلفه‌های موردنظر سبب فساد شده است، ولی مسئله مهم، چرایی وجود/فقدان مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب در برخی ساختارهای سیاسی است که در این پژوهش سعی کرده‌ایم آن را بررسی کنیم.
۴	کیفیت نامطلوب قوانین و مقررات	غمامی و قاسمی، ۱۳۹۶؛ بهروزی و دیگران، ۱۳۹۸؛ (دی‌تلا و براون)	برخی از پژوهشگران، مسئله فساد را از منظر حقوقی بررسی کرده و کیفیت نامطلوب قوانین و مقررات را یکی از علل اصلی فساد دانسته‌اند؛ نامطلوب بودن قوانین در این پژوهش‌ها، اشاره به عدم تعریف دقیق جرم، مجازات، عدم برخورداری قوانین از ضمانت اجرایی لازم، و... دارد؛ هرچند ساختار قوانین، تأثیر بسزایی در فساد دارد، ولی قوانین، محصول ساختار سیاسی و پویای قدرت سیاسی هستند؛ بنابراین، علت اصلی نامطلوب بودن قوانین را باید در ماهیت ساخت سیاسی و الگوی توزیع قدرت سیاسی جست‌وجو کرد؛ زیرا، توزیع نابرابر قدرت سیاسی و عدم تفکیک صحیح قوا، منجر به زیرپا گذاشتن قوانین می‌شود؛ ولو اینکه کیفیت قوانین مطلوب باشد.
۵	محیط نهادی ناکارآمد	نورث و همکاران، ۱۳۹۵؛ نورث و والیس و وینگاست، ۱۳۸۵؛ مؤمنی و فطرس، ۱۳۸۹؛ مؤمنی و حاجی‌نوروزی، ۱۳۹۶؛ (لمبسدورف، ۲۰۰۷؛ باتوچاربا و هولدر، ۲۰۱۴)	از منظر رویکرد نهادها، نهادها، قواعد بازی هستند و در یک محیط نهادی ناکارآمد، مناسبات میان افراد، مبتنی بر رانت و منفعت شخصی است و در نتیجه، فساد در چنین محیطی گسترش می‌یابد و مبارزه با فساد، مستلزم تغییر محیط نهادی است؛ هرچند این رویکرد، همسویی زیادی با چارچوب نظری پژوهش حاضر دارد، ولی در این پژوهش سعی شده است که چرایی و چگونگی شکل‌گیری محیط نهادی، از منظر جامعه‌شناسی سیاسی، یعنی پویای متقابل ساخت سیاسی با ساخت اجتماعی بررسی شود.

1. Friedman; Arezki & Bruckner; Arezki & Gylfason; Okada & Samerh; Ikbal
2. Gathii; Sharifi Tarazkoochi; Modarres Sabzevari
3. Di tella & Braun
4. Lambsdorff; Bhattacharya & Holder

۲. چارچوب نظری پژوهش

جوامع، در هر شکل و اندازه‌ای، به نظم نیاز دارند و به‌همین دلیل، بشر در طول تاریخ، از طریق تأسیس قواعد گوناگون، سعی در تأمین و حفظ نظم اجتماعی داشته است. نهاد نیز قواعد بازی یا قیودی است که بشر برای غلبه بر نااطمینانی و تنظیم امور جامعه، وضع می‌کند (قلی‌پور، ۱۳۸۶، ۵). از قواعدی که تثبیت و تبدیل به الگوی رفتاری افراد شوند، با عنوان «نهاد» یاد می‌شود. به‌بیان روشن‌تر، نهادینه شدن^۱، فرایندی است که از مجرای آن، قواعد و هنجارهای خاص به‌گونه‌ای رواج می‌یابند که کنش براساس آن‌ها، موردپذیرش است، و تخطی از آن‌ها، موجب محرومیت و مجازات می‌شود (بل^۲، ۱۹۸۸، ۵۵). نهادها، الگوی رفتاری افراد به‌شمار می‌آیند (هاجسون، ۱۳۸۹، ۵۰۴). الگوی رفتاری، یعنی محدود و مقید شدن امکان‌های کنش. نهادها در کلیت خود، مقوله‌هایی اجتماعی و حاصل توافق آگاهانه یا ناآگاهانه جمعی انسان‌ها به‌شمار می‌آیند (نایت^۳، ۱۹۹۲، ۱۱۸) که از نظر زمانی، بر انسان‌ها مقدم هستند؛ زیرا، انسان‌ها در دنیایی از نهادها متولد می‌شوند (هاجسون، ۱۳۸۹، ۴۲۷؛ پیترز، ۱۳۸۶، ۳۵-۳۴). در واقع، با اینکه نهادها توسط افراد تأسیس می‌شوند، ولی در ادامه، بر رفتار و ترجیحات افراد مؤثرند و بقای آن‌ها، طولانی‌تر از عمر بنیان‌گذارانشان است. نهادگرایان از این عامل با عنوان «وابستگی به مسیر^۴» نام می‌برند. وابستگی به مسیر، به‌این معناست که در هر جامعه‌ای، نهادهای رسمی (مانند قانون اساسی و قوانین دیگر) و غیررسمی (مانند فرهنگ) پرشماری حاکم است. نهادها، بر باورها، انتخاب‌ها، ترجیحات، و رفتار افراد تأثیرگذارند. در واقع، هرچند افراد، کنشگرانی عاقل و منفعت‌جو هستند، ولی تا حدود زیادی در چارچوب محدودیت‌های نهادی پیشین، انتخاب و عمل می‌کنند (نورث و دیگران، ۱۳۹۸، ۳۲).

نهادها، در یک فرایند سه‌مرحله‌ای تأسیس می‌شوند که عبارتند از: الگوسازی، الگوپذیری، و تغییر الگو؛ گام نخست، در بردارنده عوامل تأثیرگذار بر تأسیس نهادها است (مانند منافع و باورهای کنشگران نهادساز)؛ گام دوم، به عوامل تأثیرگذار بر نهادمند شدن قواعد تازه تأسیس اشاره دارد (مانند کارآمدی و پذیرش اجتماعی قواعد)؛ و گام سوم، به عواملی اشاره

1. Institutionalization
2. Bell
3. Knight
4. Path Dependency

دارد که بر تغییر قواعد مؤثرند (مانند ناکارآمد شدن قواعد در پی تغییر شرایط جامعه یا تغییر باور (فرهنگ)^(۱) جامعه و در پی آن، مخالفت با قواعد پیشین). سه مرحله یادشده، به معنای زمینه‌مندی و زمان‌مندی نهادهاست؛ به این معنا که پیدایش و تکوین نهادها، امری تاریخی بوده و آن‌ها با تأثیرپذیری از تحولات پیرامونی خود، دچار تغییر و تحول می‌شوند. به همین دلیل، در جوامع گوناگون، شاهد شکل‌گیری نهادهای گوناگونی هستیم.

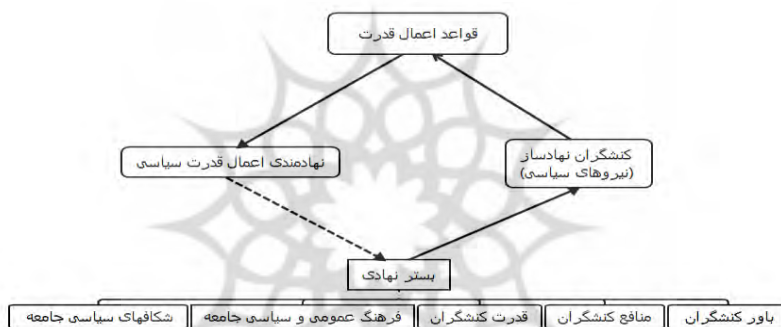
نهادها را برحسب حوزه‌های مختلف زیست‌جمعی می‌توان به چهار دسته اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، و فرهنگی تقسیم‌بندی کرد. هر یک از نهادهای مورد نظر، کنش انسانی را در حوزه‌های چهارگانه یادشده تنظیم می‌کنند. براساس تقسیم‌بندی دیگری، نهادها را می‌توان به دو دسته رسمی و غیررسمی تقسیم کرد. نهادهای رسمی، معمولاً نوشته‌شده و قابل رؤیت هستند^(۲) (حسینی‌زاده، ۱۳۹۱، ۸۴). نهادهای سیاسی^(۳)، از جمله نهادهای مهم جامعه به‌شمار آمده و به دو دسته رسمی (مانند قوانین) و غیررسمی (مانند فرهنگ سیاسی) تقسیم‌پذیرند. کارکرد نهادهای سیاسی، تنظیم کنش سیاسی افراد است؛ کنشی که معطوف به قدرت سیاسی است.

نهاد دولت^(۴)، از جمله مهم‌ترین نهادهای سیاسی جامعه است که به‌منظور تأمین نظم و امنیت و حل و فصل تضادهای فردی و جمعی از طریق انحصار کاربرد زور تأسیس شده است. پیدایش نهاد سیاسی دولت، الزامات دیگری را با خود به‌همراه می‌آورد. از جمله اینکه با توجه به نقش و کارکرد نهاد دولت در توزیع ارزش‌ها^(۵)، حل و فصل تضادهای فردی و جمعی، تأمین نظم و امنیت و حق انحصاری دولت در اعمال زور، می‌بایست نحوه اعمال زور توسط دولت ساماندهی شود؛ زیرا، عدم ساماندهی آن سبب سوءاستفاده از قدرت و گسترش فساد و در نتیجه، نارضایتی جامعه و سرانجام، ستیز میان دولت و جامعه و خشونت و بی‌ثباتی سیاسی^(۶) خواهد شد. نحوه ساماندهی اعمال قدرت نه تنها باید کارآمد باشد و بتواند نظم و امنیت را تأمین و تضمین کند و مانع فساد شود و ظرفیت و توانایی نهاد دولت را در حل و فصل تضادهای فردی و جمعی ارتقا دهد، بلکه می‌بایست از پذیرش اجتماعی برخوردار باشد.

ضرورت ساماندهی اعمال قدرت سیاسی سبب شده است که در طول تاریخ، همواره قواعدی (نوشته یا نانوشته) برای آن در نظر گرفته شود تا امکان سوءاستفاده از قدرت را به حداقل برساند. قواعد تأسیس شده برای ساماندهی اعمال قدرت سیاسی، تابع منافع و باور کنشگران قاعده (نهاد) ساز و شرایط محیطی است که کنشگران در آن حضور دارند. به بیان روشن‌تر، رفتار، انتخاب‌ها، و ترجیحات

کنشگران نهادساز، تابع بستری است که در آن حضور دارند و منظور از بستر، فرهنگ عمومی و سیاسی جامعه، شکاف‌های سیاسی جامعه^(۷)، باور^(۸)، منافع (سیاسی و اقتصادی) و قدرت (به‌ویژه قدرت اجتماعی)^(۹) کنشگران نهادساز است. عوامل بستر نهادی، از نوع علیت ترکیبی هستند و در تعامل باهم بر کنشگران تأثیر می‌گذارند و نمی‌توانند به‌تنهایی تأثیرگذار باشند. افزون‌براین، نهادهای سیاسی بر وضعیت بستر نهادی تأثیرگذارند؛ به‌عنوان مثال، عدم نهادمندی اعمال قدرت سیاسی ممکن است سبب ایجاد و تشدید شکاف‌های سیاسی پرشمار (از جمله شکاف طبقاتی) در جامعه شود؛ بنابراین، وضعیت اعمال قدرت (و سایر نهادهای سیاسی) در جوامع گوناگون، تابع رابطه دیالکتیکی کارگزار (کنشگران نهادساز) و ساختار (بستر نهادی) است.

شکل شماره (۱). دستگاه نظری پژوهش

منبع: نگارندگان

با توجه به دستگاه نظری طراحی شده، در پاسخ به پرسش پژوهش، فرضیه پژوهش به‌صورت زیر قابل استنتاج است:

- اعمال قدرت سیاسی در دوره جمهوری اسلامی، به دلیل ناکارآمدی قواعد اجرای قدرت سیاسی، نهادمند نشده و ناکارآمدی قواعد نیز ریشه در ماهیت کنشگران قاعده‌ساز و بستر نهادی حاکم بر آن‌ها دارد.

۳. روش پژوهش^۱

در پژوهش حاضر، برای گردآوری داده‌ها از روش اسنادی استفاده شده است. داده‌ها نیز، داده‌های ثانویه ثبت‌شده توسط مؤسسه‌های جهانی و پژوهشگران بوده‌اند. برای داوری داده‌ها،

1. Research Methodology

از روش ردیابی فرایند^۱ استفاده شده است؛ ردیابی فرایند، فنی است که به پژوهشگر کمک می‌کند تا سازوکارهای معینی را بررسی کند؛ سازوکارهایی که از طریق آن‌ها یک متغیر مستقل به متغیر وابسته پیوند می‌خورد. سازوکارهای علی به معنای فرایندها یا متغیرهای میانجی و واسطی هستند که از طریق آن‌ها یک متغیر تبیینی، اثری علی بر متغیر تابع می‌گذارد (طالبان، ۱۳۸۷، ۹۶). دلیل استفاده از روش یادشده این است که فرایند نهادمندی اجرای قدرت سیاسی، زمینه‌مند و زمان‌مند است و از عوامل گوناگونی تأثیر می‌پذیرد. واحد تحلیل^۲ پژوهش، ایران، دوره زمانی، دوره جمهوری اسلامی (۱۳۵۷ تا ۱۴۰۰)، واحد مشاهده^۳، داده‌های سازمان‌های جهانی درباره وضعیت حاکمیت قانون در دوره جمهوری اسلامی، قوانین (به‌ویژه قوانین مرتبط با نحوه اعمال قدرت سیاسی)، و مشروح مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی، و واحد سنجش^۴، وضعیت نهادمندی اعمال قدرت سیاسی است.

۴. تعریف نظری و عملیاتی مفاهیم پژوهش

● نهادمندی اعمال قدرت سیاسی: نهادینه شدن اعمال قدرت سیاسی، به وجه سازمانی یا نهادی دولت مربوط می‌شود. نهاد یا سازمان بودن دولت، به این معناست که قدرت سیاسی و اعمال آن، در صورتی به نهاد تبدیل خواهد شد، که غیرشخصی شده و به مجموعه‌ای از ترتیبات، واگذار، و از طریق همین مجموعه نیز اعمال شود. در واقع، این مجموعه ترتیبات، ترکیبی است از مجموعه قواعد، نقش‌ها، و منابع که به‌گونه‌ای هدفمند با مجموعه علایق و اهداف مرتبط است؛ یعنی قدرت سیاسی، از طریق یک شبکه قواعد، نقش‌ها، و منابع در راستای اهداف تعریف شده و مشخص اعمال می‌شود (گل محمدی، ۱۳۹۵، ۵۴). با توجه به اینکه اعمال زور، توسط فرد یا افرادی به نمایندگی از دولت انجام می‌شود، در نتیجه، شخصیت‌زدایی از قدرت سیاسی، لازمه نهادینه شدن قدرت است؛ شخصیت‌زدایی از قدرت سیاسی در واقع، همان جداسازی قدرت از شخصیت است. قدرت سیاسی و منابع قدرت به حوزه عمومی تعلق دارد و دارایی نهاد دولت است، نه شخص یا اشخاص معین. این نهاد، یک شخص حقوقی یا شخص مصنوع و کاملاً جدا از شخص یا جماعتی است که باید آن را تحمل کنند؛ بنابراین، (تصور) وجود قدرت سیاسی

1. Process Tracing
2. Unit of Analysis
3. Unit of Observation
4. Unit of Measurement

عمومی بر (تصور) وجود نهادی به نام دولت استوار است و به این معنا، غیر شخصی شدن، وجهی از نهادینه شدن قدرت است.

ترس از گریز قدرت از چارچوب نهاد، سبب شده است که برای مهار آن، ابزارهای گوناگونی تعبیه شود. قانون و اخلاق از عمده‌ترین مهارهای قدرت به شمار می‌آیند که در جوامع مختلف، با تفاسیر خاص آن جامعه، بر قدرت و کاربرد شخصی از آن تأثیر می‌گذارند؛ اما انتظار می‌رود که این دو ابزار، توسط حاملان و عاملان قدرت به کار گرفته شوند که با نگاهی بدبینانه، ممکن است به درستی به کار گرفته نشوند یا تفسیر سلیقه‌ای آن‌ها، سبب اعمال ناروای قدرت شود؛ بنابراین، به کارگیری ابزارهای دیگر توسط جماعتی که قدرت بر آن‌ها اعمال می‌شود، می‌تواند راهگشا و مانع استفاده احتمالی ناروا از قدرت باشد. تفکیک قوا، رسانه‌های مستقل و آزاد، و تشکل‌ها و احزاب می‌توانند با آگاهی بخشی و افشاگری، مهار محکمی برای قدرت باشند. آگاهی بخشی به کسانی که قدرت بر آن‌ها اعمال می‌شود و افشاگری رفتار عاملان قدرت در صورت استفاده ناروا از آن، که در هر دو صورت، مؤلفه مورد نظر آن‌ها، قدرت است.

افزون بر شاخص حاکمیت قانون، شاخص فساد سیاسی نیز می‌تواند گویای میزان نهادمندی اعمال قدرت در یک جامعه باشد؛ زیرا، نتایج پژوهش‌های پرشماری نشان می‌دهد که بین فساد و حاکمیت قانون، رابطه معکوسی وجود دارد؛ به این معنا که در جوامعی که حاکمیت قانون ضعیف است، به همان نسبت، فساد، بیشتر است (نک: چلیبی، ۱۳۹۷؛ دادگر و معصومی‌نیا، ۱۳۸۲؛ گل محمدی، ۱۳۹۲؛ جعفری ندوشن و زارعی، ۱۳۸۲؛ زال‌پور و همکاران، ۱۳۸۱؛ ربیعی، ۱۳۸۳؛ هیوود، ۱۳۸۱)؛ بنابراین، برای سنجش وضعیت مفهوم نهادمندی اعمال قدرت سیاسی می‌توان از شاخص حاکمیت قانون و فساد سیاسی استفاده کرد که در ادامه توضیح داده شده‌اند.

• **حاکمیت قانون:** مفهوم حاکمیت قانون، به معنای حکومتی است که مقید یا محصور به حقوق باشد؛ به بیان روشن‌تر، به این معنا است که نقش‌های گوناگون دولتی و وظایف و اختیارات هر نقش و مجازات ناپایبندی به آن، در قالب قوانین، مشخص شده باشد. بر این اساس، حاکمیت قانون به معنای حکومت به وسیله و مطابق قوانینی با ویژگی‌های تعمیم‌پذیری، پیش‌بینی‌پذیری، واضح بودن، و معطوف به آینده بودن است که توسط مرجع صلاحیت‌دار، تصویب شده باشد.

• **فساد سیاسی:** فساد به معنای شکستن یا تخطی کردن از قواعد؛ بنابراین، فساد دولتی، یعنی

«هرگونه تخطی از قواعد، توسط کارگزاران دولتی در راستای منفعت شخصی؛ فساد دولتی، به لحاظ کمی و تعداد دفعات وقوع، گستره زیادی را در بر می‌گیرد؛ به‌عنوان مثال، می‌توان از فساد خرد^(۱۰) یا کلان^(۱۱)، تصادفی (موردی)^(۱۲) یا سیستماتیک^(۱۳) نام برد. همه انواع فساد، در همه دولت‌ها وجود دارد؛ ولی تفاوت در میزان و تعداد دفعات تکرار آن است؛ به بیان روشن‌تر، در دنیای واقعی، دولتی عاری از فساد وجود ندارد؛ ولی در برخی دولت‌ها، بسیار بیشتر از دولت‌های دیگر است. فساد دولتی، در بردارنده انواع گوناگونی است که عبارتند از:

○ کلاهبرداری: بردن مال غیر با توسل به وسایل متقلبانه^(۱۴) (نک: دادگر و معصومی‌نیا، ۱۳۸۲)؛

○ ارتشاء یا رشوه: پرداخت پول به کارگزار دولتی برای راضی کردن او به استفاده از قدرت سیاسی‌اش در راستای منافع پرداخت‌کننده؛

○ اختلاس: دزدی کارکنان دولت از منابع مالی دولتی؛

○ اخاذی: دارنده قدرت سیاسی از توانایی خود استفاده می‌کند تا دیگران را مجبور کند که مبلغی را در اختیار وی قرار دهند؛

○ پارتی‌بازی: سوءاستفاده از قدرت سیاسی در راستای منفعت شخصی افراد دیگر؛

○ تقلب انتخاباتی: دارندگان قدرت سیاسی با استفاده از موقعیت و منابع خود بر فرایند انتخابات یا رأی‌دهی (مثلاً از طریق شمارش آرا، ثبت رأی‌دهندگان، ارباب رأی‌دهندگان، و...) تأثیر می‌گذارند تا نتیجه آن، به سود یا زیان نامزد خاصی رقم بخورد (نک: گل محمدی، ۱۳۹۲)؛

○ فساد قانونی^(۱۵): تغییر یا تفسیر قوانین در راستای منفعت شخصی (نک: جعفری ندوشن و زارعی، ۱۳۸۲)^(۱۶)؛

شکل شماره (۲). شاخص‌های عملیاتی مفهوم نهادمندی اعمال قدرت سیاسی

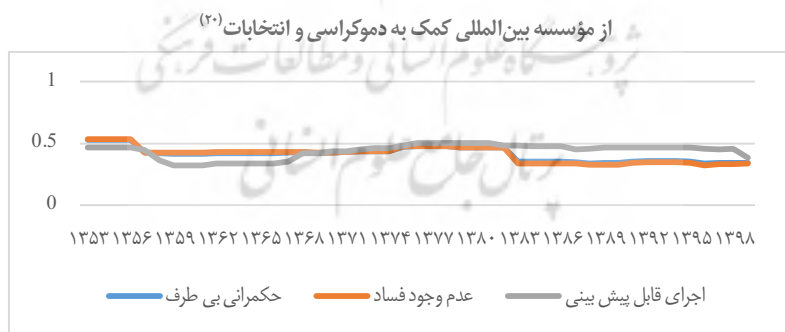

۵. توصیف وضعیت نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در دوره جمهوری اسلامی ایران
 هر سال، مؤسسه‌های جهانی بسیاری، وضعیت حاکمیت قانون و فساد را در سراسر جهان بررسی می‌کنند^(۱۷). به نظر می‌رسد که از میان داده‌های موجود، شاخص «دولت بی طرف» از مؤسسه بین‌المللی کمک به دموکراسی و انتخابات، برای توصیف وضعیت حاکمیت قانون در جمهوری اسلامی ایران، کافی باشد؛ زیرا، شاخص یادشده: (۱) هر دو وجه حاکمیت قانون و فساد سیاسی را دربر می‌گیرد؛ (۲) داده‌های آن، تمام دوره جمهوری اسلامی را پوشش می‌دهد؛ و (۳)، شاخص‌های دیگر با شاخص موردنظر چندان تفاوتی ندارند و با یکدیگر همپوشانی دارند؛ بنابراین، در ادامه، وضعیت نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در دوره جمهوری اسلامی را بر پایه شاخص منتخب توصیف خواهیم کرد.

۱-۵. شاخص «دولت بی طرف»^۱ از مؤسسه بین‌المللی کمک به دموکراسی و انتخابات^۲

«مؤسسه بین‌المللی کمک به دموکراسی و انتخابات»، سازمانی بین‌دولتی است که در راستای بهبود و تقویت نهادها و فرایندهای دموکراتیک و توسعه دموکراسی‌های پایدار، مشروع، و قانونی کار می‌کند. گزارش این مؤسسه، که وضعیت جهانی دموکراسی در جهان را بر پایه مجموعه‌ای از شاخص‌ها بررسی می‌کند، از پنج شاخص اصلی و شانزده شاخص فرعی تشکیل شده است. شاخص دولت بی طرف، از دو شاخص فرعی: «نبودن فساد»^(۱۸) و «فشار پیش‌بینی‌پذیر»^(۱۹) تشکیل شده است که در مجموع، وضعیت حاکمیت قانون را اندازه‌گیری می‌کند.

شکل شماره (۳). وضعیت شاخص «دولت بی طرف» در جمهوری اسلامی ایران

Source: <https://www.idea.int/gsod-indices/#/indices/compare-countries-regions>

1. Impartial Administration

2. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)

به منظور تعیین وضعیت جمهوری اسلامی ایران در حوزه نهادمندی اعمال قدرت سیاسی، نمره‌های دریافتی در طول دوره مورد نظر، تجمیع و با تقسیم آن بر تعداد سال‌ها، معدل نمره به دست آمده است. نتایج برآوردها نشان می‌دهد که قانونمندی/ نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در ایران در وضعیت متوسط (البته بسیار نزدیک به پایین) قرار دارد. بی تردید، چالش‌هایی وجود دارد که سبب این وضعیت شده‌اند. در همین راستا، برپایه دستگاه نظری پژوهش، در بخش بعدی، نقش و جایگاه قواعد اجرای قدرت سیاسی در وضعیت اعمال قانونمندی قدرت سیاسی، بررسی شده است.

جدول شماره (۱). وضعیت نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در دوره جمهوری اسلامی

شاخص	دوره زمانی	مجموع نمرات	نمره میانگین	وضعیت
«دولت بی طرف» از مؤسسه بین‌المللی کمک به دموکراسی و انتخابات	۴۲ سال (از سال ۱۹۷۹ تا سال ۲۰۲۰)	۱۷۳۳	۴۱/۰	عملکرد متوسط

۶. تبیین نظری وضعیت نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در دوره جمهوری اسلامی
 روند تاریخی تدوین قوانین، تأییدگر این است که عوامل فردی و محیطی گوناگونی بر فرایند تأسیس قانون تأثیر می‌گذارند. به بیان روشن‌تر، هرچند، قوانین توسط افراد تأسیس می‌شوند، ولی افراد، برپایه شرایط پیرامونی خود عمل می‌کنند. در واقع، قانون‌گذاران، در خلأ فعالیت نمی‌کنند، بلکه متأثر از بستری هستند که در آن زیست می‌کنند. فرایند تأسیس قواعد اجرای قدرت سیاسی در دوره جمهوری اسلامی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و کیفیت و چالش‌های آن را باید در ماهیت کنشگران قاعده‌ساز و بستری جست‌وجو کرد که این قواعد در آن تأسیس شده‌اند. به همین منظور، در ادامه، برپایه دستگاه نظری پژوهش، چرایی و چگونگی پیدایش قواعد اجرای قدرت سیاسی و نقش این قواعد را در وضعیت اعمال قانونمندی قدرت سیاسی بررسی کرده‌ایم. در این راستا، ابتدا نیروهای سیاسی (کنشگران قاعده/نهادساز) و بستر نهادی در سال‌های اولیه انقلاب اسلامی، سپس، نقش هر دو عامل (نیروهای سیاسی و بستر نهادی) در فرایند تأسیس قواعد و رویه‌های اجرای قدرت، و سرانجام چالش‌های متأثر از این قواعد در حوزه نهادمندی اعمال قدرت سیاسی، واکاوی شده‌اند.

در دوران پهلوی دوم، شکاف‌های سیاسی پرشماری وجود داشت و متأثر از این

شکاف‌ها، نیروهای سیاسی گوناگونی شکل گرفتند که هریک از آن‌ها، دارای خواسته‌ها، باورها (سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی)، قدرت، و پایگاه اجتماعی متفاوتی بودند؛ همین امر سبب بروز اختلاف‌هایی میان آن‌ها، پس از پیروزی انقلاب، شد. ابتدا، به‌منظور ساده‌سازی و برپایه معیار باور نیروها به ادغام دین و دولت و تشکیل حکومت براساس موازین اسلامی، نیروهای سیاسی در این دوره را می‌توان به دو دسته کلی اسلامی و غیراسلامی تقسیم کرد. در هریک از دسته‌های یادشده، گروه‌های فرعی گوناگونی وجود داشتند که در برخی مسائل، با یکدیگر اختلاف داشتند، ولی در مجموع، در مورد معیار اصلی ادغام دین و دولت، هم‌نظر بودند (جدول شماره ۲).

پس از فروپاشی سلطنت پهلوی، هریک از نیروهای سیاسی، به تناسب قدرت (اجتماعی) و ترجیحات خود در فرایند تأسیس نظم سیاسی جدید، مشارکت داشت. در این میان، برخی نیروهای سیاسی، از سهم و قدرت بیشتری در این فرایند برخوردار بودند که علت آن را باید در نزدیکی نسخه تجویزی نیروهای سیاسی با فرهنگ (عمومی و سیاسی) جامعه جست‌وجو کرد. نتایج بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده درباره فرهنگ سیاسی ایرانیان در دوره پهلوی (اول و دوم) نشان می‌دهد که فرهنگ سیاسی غالب در ایران در دوره موردنظر، از نوع فرهنگ سیاسی تبعی بوده است (نک: دلاور، ۱۳۸۷؛ بشیریه، ۱۳۷۵؛ ملک‌ان، ۱۳۷۶؛ میری، ۱۳۷۴؛ اسماعیلی، ۱۳۸۸؛ ازغندی و دلاور، ۱۳۸۹؛ سروانی، ۱۳۸۳؛ سریع‌القلم، ۱۳۸۶). به نظر می‌رسد که در میان نیروهای سیاسی گوناگون، فرهنگ سیاسی سرآمدان (نخبگان) نیروهای سیاسی اسلامی، با فرهنگ سیاسی غالب جامعه همسویی بیشتری داشته است (نیکزاد، ۱۳۹۲)؛ به گونه‌ای که می‌توان از آن با عنوان «فرهنگ اسلامی» یاد کرد (نک: فارسون و مشایخی، ۱۳۷۹). همین عامل، سبب پیروزی گسترده نمایندگان نیروهای سیاسی اسلامی در انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی و رأی مثبت اکثریت شرکت‌کنندگان در همه‌پرسی قانون اساسی به قانون اساسی جمهوری اسلامی (آذر ۱۳۵۸) شد.

جدول شماره (۲). کنشگران نهادساز و بستر نهادی در دوره جمهوری اسلامی ایران

نیروها	زیرگروه‌ها	نماینده شکاف سیاسی	منافع (سیاسی و اقتصادی) کنشگران	قدرت کنشگران	پایگاه اجتماعی کنشگران	باور کنشگران (باورهای مرتبط با اجرای قدرت سیاسی)
نیروهای سیاسی اسلامی	نیروی سیاسی اسلامی فقهاتی یا مکتبی/خط امام (مانند فداییان اسلام، حزب جمهوری اسلامی، جمعیت مؤتلفه اسلامی، و...)	سنت/تجدد	تثبیت جایگاه حاملان دین در ساختار سیاسی به منظور حفظ ارزش‌های دینی و مقابله با تجدد/سکولاریسم	دارای قدرت اجتماعی (حمایت مردمی) گسترده	بیشتر قشر روحانیون، بازاریان، طبقه پایین جامعه، طبقه متوسط سستی و روستاییان	واگذاری بخش زیادی از اعمال قدرت سیاسی (از جمله فرماندهی نیروهای نظامی) به ولایت فقیه؛ مهار قدرت سیاسی از طریق ارزش‌های دینی (ایمان و تقوا)؛ تفکیک قوا در چارچوب شرع و تبعیت قوا از قوه رهبری
	چپ اسلامی مانند سازمان مجاهدین خلق	کارگر/ کارفرما، طبقه پایین/ بالا، مرکز/ پیرامون	تثبیت منافع کارگران در ساختار قدرت سیاسی به منظور جلوگیری از استثمار آن‌ها توسط سرمایه‌داران	دارای قدرت اجتماعی متوسط/ محدود	بیشتر قشر روحانیون، طبقه پایین جامعه، روستاییان، کارگران، دهقانان	تأکید بر نقش و جایگاه رهبری در زمامداری و واگذاری اختیارات گسترده به رهبر خلق؛ اداره شورایی ولی در چارچوب شرع
	راست اسلامی مانند نهضت آزادی	استبداد/ دموکراسی	تثبیت حقوق شهروندی در ساختار سیاسی	دارای قدرت اجتماعی محدود	بیشتر طبقه متوسط جدید	حکومت دینی ولی کاملاً انتخابی؛ توزیع قدرت و تفکیک قوا
نیروهای سیاسی غیراسلامی	راست غیراسلامی مانند جبهه ملی، حزب ایران، حزب مردم ایران	استبداد/ دموکراسی	تثبیت حقوق شهروندی در ساختار سیاسی	دارای قدرت اجتماعی محدود	بیشتر طبقه متوسط جدید	حکومت دموکراتیک و سکولار؛ توزیع قدرت و تفکیک قوا
	چپ غیراسلامی مانند حزب توده، سازمان چریک‌های فدایی خلق، سازمان پیکار	کارگر/ کارفرما، طبقه پایین/ بالا، مرکز/ پیرامون	تثبیت منافع کارگران در ساختار قدرت سیاسی به منظور جلوگیری از استثمار آن‌ها توسط سرمایه‌داران	دارای قدرت اجتماعی محدود	بیشتر طبقه پایین شهری، دانشجویان، قشر کارگران	تأکید بر نقش و جایگاه رهبری در زمامداری و واگذاری اختیارات گسترده به رهبر خلق؛ اداره شورایی، ولی سکولار

نیروهای سیاسی اسلامی، به‌ویژه طیف فقهاتی، در فرایند تدوین قانون اساسی در مجلس خبرگان قانون اساسی در سال ۱۳۵۸، با توجه به اینکه اکثریت اعضای مجلس از قشر روحانیت و وابسته به جریان اسلامی فقهاتی بودند، نهاد ولایت فقیه و نهاد شورای نگهبان را تأسیس کردند و بخشی از اختیارات و وظایف اجرایی، در اختیار این دو نهاد قرار گرفت و سازوکار مهار و کنترل قدرت نیز بیشتر به ارزش‌های درونی و اخلاقی واگذار شد. در واقع، با توجه به باور و تصور نیروهای سیاسی اسلامی از حاکم اسلامی، به اندازه کافی به ضرورت

تفکیک قوا و توازن قدرت توجه نشد. آنان بر این نظر بودند که در یک حکومت اسلامی، ارزش‌های دینی، حاکمان را از فساد دور نگه خواهد داشت. به نظر می‌رسد، طراحان اصل ولایت فقیه معتقد بودند که در اسلام، تمام قوا از فقیه سرچشمه می‌گیرد و فقیه باید بر همه فعالیت‌های دولت اسلامی نظارت داشته باشد. به نظر آن‌ها، چون فقیه از جانب خدا عمل می‌کند، تصور اینکه به دیکتاتوری روی آورد، اشتباه است. در واقع، فقیه برای نجات مردم از مردم‌فریبان و مستبدان، در امور حکومتی مداخله می‌کرد و تصور این بود که خود، به دلیل تکیه بر عدالت و تقوای درونی، گرفتار استبداد نمی‌شود.

هرچند متن پیش‌نویس قانون اساسی، پیش از انقلاب تهیه شده بود، ولی تا زمان تصویب در آذر ۱۳۵۸، چندین مرتبه توسط گروه‌ها و نهادهای گوناگون، بازنویسی شد و سرانجام، در مجلس خبرگان قانون اساسی، بیشترین تغییر در متن پیش‌نویس انجام شد؛ با توجه به حضور اکثریت نمایندگان منتسب به جریان اسلام سیاسی، تغییرات برپایه ترجیحات این طیف رخ داد و همین امر، سبب تثبیت جایگاه آنان در ساختار قدرت شد (خلیلی، ۱۴۰۱؛ سلطانی، ۱۳۹۹)؛ بنابراین، در پاسخ به پرسش چرایی و چگونگی پیدایش وضعیت موجود در حوزه حاکمیت قانون و نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در ایران، می‌توان علت آن را در ماهیت نیروهای نهادساز و بستر نهادی حاکم جست‌وجو کرد. به همین منظور، در ادامه به دو مورد از تغییرات مهم ایجادشده در فرایند تدوین قانون اساسی، که بعدها نهادمندی اعمال قدرت را با چالش روبه‌رو کرد، اشاره شده است.

• **ولایت فقیه:** طرح مسئله ولایت فقیه در فرایند بررسی و تدوین قانون اساسی، جنجال‌های بسیاری را در پی داشت. پیش از تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی، امام خمینی (ره) در سال ۱۳۴۸ در درس‌های خارج فقه خود در نجف، نظریه ولایت فقیه را مطرح کرد؛ اما این بحث، هرگز در بیانیه‌ها و اعلامیه‌های عمومی امام -چه پیش و چه پس از انقلاب- تا شهریور ۱۳۵۸ مطرح نشد. همچنین، در پیش‌نویس نخستین قانون اساسی که به تصویب امام و مراجع دیگر نیز رسید، از ولایت فقیه سخنی به میان نیامده بود. با این حال، به نظر می‌رسد که این مفهوم از بهار ۱۳۵۸ به تدریج توسط نیروهای اسلامی (به‌ویژه گروه فقه‌آهنگی) مطرح شده است. اما به ظاهر، منظور از این مفهوم در این زمان، نظارت ارشادی فقها و علما بر سیاست‌ها و برنامه‌های کلان دولت برای جلوگیری از تصویب قوانین خلاف شرع بوده است. به همین دلیل، برخی از نویسندگان پیش‌نویس بر این نظر بودند که وجود پنج فقیه در شورای نگهبان قانون اساسی، مطالبه ولایت فقیه را تأمین خواهد کرد

(قلفی، ۱۳۸۴، ۳۸۱).

آیت‌الله مطهری در همین روزها، از ولایت فقیه به معنای نظریه پرداز و ایدئولوژی دفاع کرد که نقش راهنما و ناظر و نه یک حاکم را ایفا می‌کند (مطهری، ۱۳۶۸، ۸۳). اما با انتشار پیش‌نویس قانون اساسی در خرداد ۱۳۵۸، ولایت فقیه به تدریج به یکی از جنجال‌برانگیزترین موضوع‌های سیاسی در ایران تبدیل شد. پس از انتشار این پیش‌نویس، گروه‌های مختلف به نقد و بررسی آن پرداختند و پس از اینکه دولت تصمیم گرفت مجلس خبرگان را برای بررسی نهایی آن تشکیل دهد، فرصت بیشتری فراهم شد تا همگان، خواسته‌های خود را مطرح کنند. در اواخر خرداد به تدریج خواسته ولایت فقیه مطرح شد. دو گروه از این خواسته حمایت می‌کردند: گروه نخست، روحانیون و علمایی چون آیت‌الله گلپایگانی و آیت‌الله منتظری بودند و گروه دوم، غیرروحانیونی چون دکتر مظفر بقایی و دکتر حسن آیت که سرسختانه از این نظریه دفاع، و علما را به پیگیری آن تشویق می‌کردند (احمدی امویی، ۱۳۸۳، ۵۵-۵۰).

آیت‌الله گلپایگانی اصرار داشت که اگر قانون اساسی به‌طور کامل طبق قوانین شرع تدوین نشود و مسئله اتکای حکومت به نظام امامت و ولایت فقیه روشن نشود، حکومت براساس طاغوت و ظالمانه خواهد بود. آیت‌الله منتظری نیز در اواخر تیرماه همان سال، بیانیه‌ای در نقد پیش‌نویس قانون اساسی صادر و تأکید کرد که حکومت در شرع به فقیه واگذار شده است. وی خواستار نظارت فقها و ریاست آنان بر همه قوا و حتی مجلس بود. در همین روزها، گروهی از علما و روحانیون قم نیز خواستار درج ولایت فقیه در قانون اساسی شدند. این نظریه، همچنین در همایش‌ها و مجامع حزب جمهوری برای بررسی پیش‌نویس، از جمله در کنگره حقوقدانان مسلمان، به‌طور مفصل، بررسی و بر آن تأکید می‌شد؛ بنابراین، از اواخر تیرماه، این مفهوم به خواست اصلی طرفداران نیروی اسلام فقه‌ای تبدیل شده بود و اعتقاد به آن، مرز خودی و غیرخودی را مشخص می‌کرد و از آن‌پس، مؤلفه اصلی این نیرو به‌شمار می‌آمد (قلفی، ۱۳۸۴، ۴۲۳-۳۹۶).

چگونگی طرح اصل ولایت فقیه در مجلس خبرگان قانون اساسی، محور اصلی و عمده اختلاف میان متن پیش‌نویس ارسالی از شورای انقلاب و متن مصوب مجلس خبرگان قانون اساسی بود. در متن پیش‌نویس، ولایت فقیه (اصل ولایت فقیه) وجود نداشت؛ بنابراین، همه اختیارات، از جمله فرماندهی نیروهای مسلح، به رئیس‌جمهور و نخست‌وزیر داده شده بود؛ اما پس از تغییراتی که در مجلس خبرگان قانون اساسی رخ داد، اصل پنج، به‌عنوان اصل «ولایت

فقیه»، به قانون اساسی اضافه شد. در داخل مجلس خبرگان قانون اساسی، به جز سخنان چند تن از نمایندگان، مخالفت چندانی با اصل ولایت فقیه نشد که این امر، بیش از هر چیز، وام‌دار ترکیب اعضای مجلس خبرگان بود که درصد بالایی از آن را نمایندگان روحانی تشکیل می‌دادند. هرچند درباره شرایط و صفات، نحوه انتخاب، و وظایف و اختیارات رهبر، میان برخی از نمایندگان، اختلاف نظرهایی وجود داشت، ولی سرانجام، اصول موردنظر با اکثریت قریب به اتفاق تصویب شد.

بر پایه قانون اساسی مصوب، ولی فقیه در مرکز ثقل قدرت و فراتر از همه قوا قرار می‌گرفت و کانون مشروعیت بخش نظام و هدایت‌گر و تصمیم‌گیرنده اصلی آن به‌شمار می‌آمد. به نظر می‌رسد، طراحان اصل ولایت فقیه، توجهی به نظام‌های مهار قدرت در اندیشه غربی نداشتند و حتی تفکیک قوا را مردود می‌شمردند و آن را یک مفهوم احمقانه غربی می‌دانستند و بر این نظر بودند که در اسلام، همه قوا از فقیه سرچشمه می‌گیرد و فقیه باید بر تمام فعالیت‌های دولت اسلامی نظارت داشته باشد. به نظر آن‌ها، چون فقیه از جانب خدا عمل می‌کند، تصور اینکه به دیکتاتوری روی آورد، اشتباه است. در واقع، فقیه برای نجات مردم از مردم‌فریبان و مستبدان در امور حکومتی مداخله می‌کرد و تصور این بود که خود، به دلیل تکیه بر عدالت و تقوای درونی، گرفتار استبداد نمی‌شود.

گفتنی است، افزون بر ترکیب نمایندگان مجلس خبرگان قانون اساسی، در تحلیل شرایطی که سبب تصویب و پذیرش سریع ولایت فقیه شد، باید به عواملی چون زمینه‌های تاریخی، شخصیت کاریزماتیک امام، و نفوذ مردمی روحانیت و توان نظری نیروهای اسلام سیاسی فقاهتی اشاره کرد. بحران‌های پیاپی پس از پیروزی انقلاب، کشور را تا آستانه فروپاشی پیش برده بود. شورش‌های مسلحانه و اختلاف‌های شدید گروه‌های پرشمار تازه‌شکل‌گرفته که هر روز بر تعداد آن‌ها افزوده می‌شد و ناتوانی دولت در ساماندهی اوضاع، چشم‌اندازی از آشفتگی و هرج‌ومرج ایجاد کرده بود که نیاز به وجود یک کانون مرکزی قدرت را گوشزد می‌کرد. در عمل نیز بسیاری از بحران‌ها و آشفتگی‌ها، جز با دخالت امام و دستور او پایان نمی‌یافت. انبوه مشکلات به‌جامانده از رژیم فروپاشیده پیشین، انفجار تقاضاها و خواسته‌ها، و ظهور سریع اسطوره‌ها و نظریه‌هایی که هر یک به نحوی ادعای بهترین ساماندهی جامعه آشفته آن روز را داشتند، دولت موقت را متزلزل و ناتوان کرده بود و در این شرایط، تنها امام بود که تکیه‌گاه نظم و سامان جامعه به‌نظر می‌رسید و در واقع، مدت‌ها پیش از تصویب اصل ولایت

فقیهه، امام، خود را به عنوان تنها کانون مطمئن قدرت، جلوه‌گر ساخته بود؛ بنابراین، نابسامانی‌ها و ناامنی‌ها نیز در پیدایش این نهاد بی‌تأثیر نبود.

پس از تصویب اصل ولایت فقیهه در قانون اساسی، از یک سو به دلیل عدم تعیین دقیق اختیارات و وظایف رهبری، و از سوی دیگر، تقسیم نامتوازن و نامشخص قدرت بین قوای چهارگانه (قوة رهبری، مجریه، مقننه، و قضائیه)، به مرور، چالش‌های پرشماری بروز کرد که بر وضعیت نهادمندی اعمال قدرت سیاسی تأثیر گذاشت؛ به عنوان مثال، در اصل ۱۱۰ قانون اساسی^(۲۱)، قانون‌گذار، یازده مورد را به عنوان وظایف و اختیارات اجرایی نقش رهبری ذکر کرده است. حال نکته مناقشه‌برانگیز این است که آیا اختیارات رهبری، تنها به همان یازده مورد محدود می‌شود یا اینکه باید دامنه گسترده‌تری را برای آن در نظر گرفت؟ (کواکبیان، ۱۳۷۰، ۱۲۶-۱۲۵). یکی دیگر از مناقشات در مورد نقش رهبری، مربوط به نحوه نظارت رهبری بر قوای سه‌گانه کشور است. به نظر عده‌ای، ماهیت نظارت رهبری بر اعمال قوای حاکم، از یک سو، شرعی است؛ زیرا فلسفه وجودی ولایت فقیهه در قانون اساسی، حفظ شرعیت و اسلامیت نظام است و از سوی دیگر، حقوقی است؛ زیرا، نظام حقوقی کشور، منطبق بر شریعت اسلام و موازین اسلامی است (عمید زنجانی، ۱۳۸۹، ۱۰۷). ابهام دیگر در حوزه اجرایی نقش رهبری، مربوط به بحث «حکم حکومتی» است. طرفداران حکم حکومتی بر این نظرند که رهبری بر اساس مطلقه بودن ولایت فقیهه، فراتر از قانون است و هرگاه تشخیص دهد، می‌تواند دستورهای و رای قانون (که به موجب واژه ولایت مطلقه در قانون اساسی پیش‌بینی شده است) صادر کند (ملک‌افضلی اردکانی، ۱۳۹۰، ۷۲). همچنین، درباره چگونگی نظارت بر نهاد رهبری و چگونگی انتخاب رهبر، ابهام‌هایی وجود دارد که در قانون به گونه‌ای دقیق مشخص نشده یا ضمانت‌های لازم لحاظ نشده است.

• شورای نگهبان: یکی دیگر از بخش‌های مهم در ساختار سیاسی ایران، که سهم بسزایی در اعمال قدرت سیاسی دارد، شورای نگهبان است. اختیارات شورا، نوع نظارت (استطلاعی و استصوابی) و همچنین، محق بودن این نهاد برای تأیید صلاحیت نامزدها و انتصاب اعضای آن توسط رهبری، در طول چهار دهه گذشته، مناقشات بسیاری را ایجاد کرده است (نک: روابط عمومی دفتر تحکیم وحدت، ۱۳۷۸). چگونگی و چرایی تأسیس شورا و تصویب آن در قالب قانون اساسی، مانند نقش رهبری در قانون اساسی است. در متون پیش‌نویس قانون اساسی، یعنی تا پیش از مجلس خبرگان قانون اساسی، هدف قانون‌گذار، حضور چند تن از روحانیون

در مجلس قانون‌گذاری بود که بر عدم تضاد قوانین با موازین اسلامی، نظارت داشته باشند؛ ولی در فرایند تغییر پیش‌نویس در شورای انقلاب و مجلس قانون اساسی و همچنین، طی دهه ۱۳۶۰، پس از بازتفسیر قانون اساسی، وظایف و اختیارات شورا گسترده‌تر شد و چالش‌های پرشماری را برای وضعیت اعمال قانونمند قدرت ایجاد کرد؛ به‌عنوان مثال، در مجلس خبرگان قانون اساسی، اختیارات مجلس برای انتخاب اعضای شورای نگهبان، محدود شد؛ اختیارات مراجع تقلید برای انتخاب اعضا^(۲۲) و نظارت شرعی بر قوانین، به‌کلی از بین رفت و در عوض، انتخاب فقهای شورای نگهبان به رهبر واگذار شد^(۲۳).

افزون بر اختیارات پیشین (نظارت شرعی و قانونی بر مصوبات مجلس)، نظارت بر انتخابات ریاست‌جمهوری و همه‌پرسی و تفسیر قانون اساسی نیز برعهده اعضای شورای نگهبان قرار گرفت (بیگی، ۱۳۹۶، ۴۱۴). برپایه خاطرات ناصر کاتوزیان، شورای نگهبان در پیش‌نویس نخستین خود، یک شورای پانزده‌نفره، متشکل از پنج قاضی، دو استاد حقوق، دو وکیل دادگستری، و شش نفر روحانی بود که وظیفه نظارت شرعی و قانونی بر قوانین مصوب مجلس را به‌عهده داشتند (کاتوزیان، ۱۳۸۲، ۱۲۹). در مجموع، کاتوزیان در بیان مزایای شورای نگهبان قانون اساسی در این پیش‌نویس بر این نظر است که یک متن منسجم حقوقی با ضمانت اجرایی کاملاً روشن بود که هیچ‌گاه سبب بروز اختلاف بین مجلس و شورای نگهبان نمی‌شد؛ زیرا، یک مجلس قضایی بود نه یک نهاد سیاسی (کاتوزیان، ۱۳۸۲، ۱۲۸).

یکی از موضوع‌های مهم درباره شورای نگهبان و مرتبط با بحث اعمال قانونمند قدرت، بحث «نظارت استصوابی در انتخابات» است که در واقع، نتیجه گسترش قدرت این شورا است. موضوع نظارت استصوابی، حاصل تفسیر شورای نگهبان از اصل ۹۹ قانون اساسی و نتیجه آن، نوعی تحدید حق انتخاب شدن است. برپایه اصل ۹۹، قانون به این شورا اختیار نظارت بر انتخابات مجلس، ریاست‌جمهوری، مجلس خبرگان رهبری، و همه‌پرسی را می‌دهد و براساس تفسیر شورای نگهبان از اصل ۹۹، این نظارت، شامل همه مراحل انتخابات می‌شود. تصویب صلاحیت داوطلبان انتخابات و نظارت بر درستی انتخابات و شمارش آرا، از مهم‌ترین این مراحل هستند. این تفسیر، که دست شورای نگهبان را در ترتیب انتخابات به‌نحو مطلوب آن شورا بیش‌ازپیش بازمی‌کند، حتی با واکنش‌های مخالف جناح‌ها و دسته‌های شریک در قدرت نیز روبه‌رو شده است و هر بار در آستانه انتخابات جدید به اوج تازه‌ای می‌رسد.

در مجموع، به نظر می‌رسد که شیوه تنظیم و تأسیس قواعد اجرای قدرت سیاسی در دوره جمهوری اسلامی، دارای ویژگی‌هایی است که سبب تضعیف نهادمند شدن اعمال قدرت سیاسی شده است؛ مجموعه این ویژگی‌ها و معایب را می‌توان در قالب سه مؤلفه کلیدی مطرح کرد:

۱. ابهام در وظایف و اختیارات نقش‌ها: وظایف و اختیارات نقش‌ها به گونه‌ای دقیق در قوانین مشخص نشده و همین امر سبب نفوذ و مداخله سلیاق و سوءاستفاده از نقش شده است؛
۲. عدم تناسب میان وظایف و اختیارات نقش‌ها: برخی از قواعد اجرایی، فاقد تناسب است؛ به این معنا که برخی نقش‌ها (مثلاً فرماندار) دارای وظایف و فاقد اختیارات لازم و برخی نقش‌ها، فاقد وظایف مدون، ولی دارای اختیاراتی گسترده است (مانند برخی از امامان جمعه)؛ یا به عنوان مثال، مجلس خبرگان رهبری، دارای وظایف و فاقد اختیارات لازم است. عدم تناسب در قواعد اجرایی، سبب تضعیف و کاهش عملکرد برخی نقش‌ها و افزایش قدرت برخی از نقش‌های دیگر و مداخله سلیاق در مقام اجرا شده است؛

۳. موازی‌کاری نقش‌ها (نقش‌های موازی): به دلیل حضور نیروهای سیاسی گوناگون در فرایند تأسیس قانون اساسی و شرایط بحرانی حاکم بر سال‌های اولیه انقلاب، در چارچوب قانون یا خارج از آن، به مرور نقش‌هایی تأسیس شدند که دارای وظایف مشابه و یکسان، ولی تحت امر بخش‌های مختلفی از دستگاه دولتی هستند و همین امر، سبب موازی‌کاری دستگاه‌ها و گاهی کشمکش و تخاصم بین آن‌ها و تضعیف حاکمیت قانون شده است؛ به عنوان مثال، در حوزه سیاست خارجی، به ویژه مسائل منطقه‌ای، دستگاه‌های گوناگونی مشارکت دارند، ولی نقش هر یک به گونه‌ای دقیق مشخص نشده و هر یک تابع چارچوب متفاوتی است و همین امر سبب کشمکش میان آن‌ها شده است.

به این ترتیب، وضعیت مبهم و متناقض قواعد سیاسی اجرای قدرت، سبب تضعیف حاکمیت قانون و عدم نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در ایران شده است؛ در مجموع، و براساس روش ردیابی فرایند، چالش‌های نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران به صورت زیر قابل تبیین است:

۱. آشنایی ایرانیان با غرب از اواخر دوره قاجار و ورود اندیشه‌های تجدد به ایران: تجدد، مبتنی بر حاکمیت قانون است؛ قانونی که توسط بشر تصویب می‌شود. ولی سنت دینی، مبتنی بر حاکمیت شرع و سنت غیردینی (نظام پادشاهی)، مبتنی بر حاکمیت دستورات پادشاه است؛

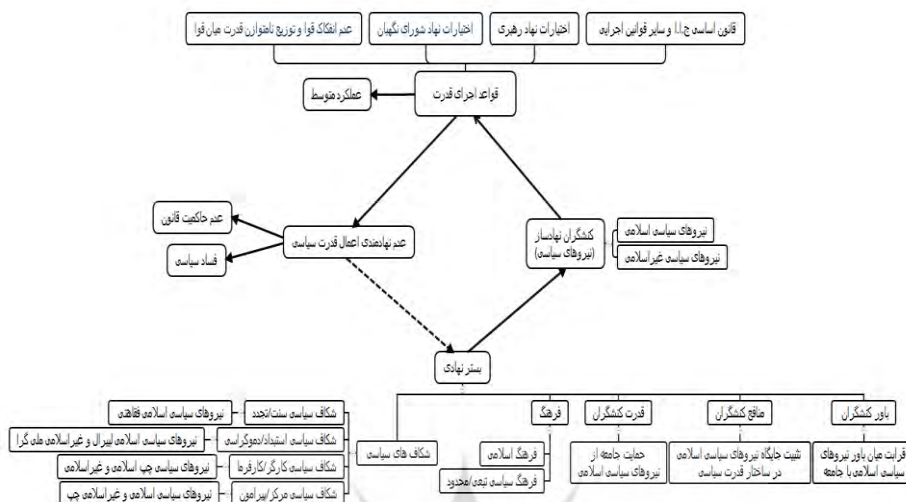
۲. اقدامات دولت پهلوی اول و دوم در زمینه مدرنیزاسیون: دولت پهلوی، هرچند با وجه کیفی تجدد یا همان مدرنیته، یعنی حاکمیت قانون و پذیرش حقوق شهروندی، مخالف بود، ولی به منظور افزایش قدرت ایران برای دفاع از خود در برابر بیگانگان و کاهش شکاف میان ایران با کشورهای دیگر، با برخی از وجوه تجدد، یعنی همان بخش کمی یا مدرنیزاسیون، موافق بود و از آن حمایت می‌کرد و به همین دلیل، اقدام به تأسیس و گسترش دانشگاه، حمل‌ونقل عمومی، وسایل ارتباط جمعی و صنعت، و... کرد؛
۳. ایجاد شکاف‌های سیاسی پرشمار در جامعه و ظهور نیروهای سیاسی گوناگون برآمده از شکاف‌های سیاسی موجود در جامعه در دوره پهلوی؛
۴. ایجاد و تشدید شکاف سیاسی سنت/ تجدد در دوره پهلوی در پی ورود تجدد به ایران و رویکرد مدرنیزاسیون دولت پهلوی: برخی از علمای دینی و بخش زیادی از جامعه به دلیل تقابل و تباین میان مبانی تجدد با دین، از همان اواخر دوره قاجاریه درصدد مخالفت با آن برآمدند که این امر در دوره مشروطه بروز پیدا کرد و طرفداران شیخ فضل‌الله نوری از مشروعه دفاع کردند و سرانجام، در متمم قانون اساسی، حضور چند تن از روحانیون در مجلس پذیرفته شد تا بر قوانین نظارت داشته باشند که برخلاف موازین اسلامی نباشد؛ ولی در ادامه، سیاست‌های دولت از یک‌سو و حضور کم‌رنگ روحانیت در مجلس از سوی دیگر، سبب تحریک بیشتر نیروهای سیاسی اسلامی و مخالفت آن‌ها با دولت شد. به همین دلیل، در این مقطع، گروه فداییان اسلام شکل گرفت که بعدها روحانیون دیگر، راه آن‌ها را ادامه دادند؛
۵. شکل‌گیری نیروهای سیاسی اسلامی برآمده از شکاف سیاسی سنت/ تجدد در دوره پهلوی که نماینده این شکاف و خواستار حفظ سنت (دین) بودند (مانند گروه فداییان اسلام، جمعیت مؤتلفه، و سازمان مجاهدین خلق)؛
۶. وقوع انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و فروپاشی نهادهای سیاسی پیشین به کمک اتحاد نیروهای سیاسی اپوزیسیون گوناگون با یکدیگر؛
۷. کشمکش میان نیروهای سیاسی مختلف بر سر نحوه ساماندهی قدرت سیاسی و تأسیس نظم و قواعد سیاسی جدید؛
۸. همسویی میان باورها و نسخه تجویزی رهبران نیروهای سیاسی اسلامی با فرهنگ عمومی و سیاسی جامعه؛
۹. برخورداری نیروهای سیاسی اسلامی (به‌ویژه طیف فقهاتی) از قدرت (پایگاه)

اجتماعی گسترده؛

۱۰. پیروزی نیروهای سیاسی اسلامی (به‌ویژه طیف فقهاتی) در رقابت با نیروهای دیگر در انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی؛
۱۱. ساماندهی چگونگی اعمال قدرت سیاسی توسط نیروهای سیاسی اسلامی (به‌ویژه طیف فقهاتی آن) در نظم سیاسی جدید: بیشتر قواعد توسط نیروهای سیاسی اسلامی تأسیس شد؛ زیرا، حضور گسترده‌تری در ساختار سیاسی جدید، به‌ویژه در مجلس خبرگان قانون اساسی در سال ۱۳۵۸ داشتند؛
۱۲. تثبیت جایگاه نیروهای سیاسی اسلامی در ساختار قدرت سیاسی به‌کمک تأسیس قواعد اجرایی جدید؛ به‌عنوان مثال، واگذاری نیروهای مسلح و واگذاری حق انتخاب و عزل ریاست قوه قضائیه به نقش رهبری؛ تأسیس شورای نگهبان و واگذاری حق نظارت بر انتخابات و تفسیر قانون اساسی و نظارت بر قوانین به آن؛ الزام مسلمان و شیعه بودن برای تصدی برخی مقامات مانند رهبری، ریاست قوه قضائیه، عضویت در شورای نگهبان و مجلس خبرگان؛
۱۳. پذیرش قواعد اجرای قدرت سیاسی تازه تأسیس از سوی جامعه در قالب شرکت حداکثری در انتخابات (همه‌پرسی) قانون اساسی در آذر ۱۳۵۸؛
۱۴. ماهیت متناقض، مبهم، و نابرابر قواعد اجرای قدرت سیاسی در راستای ترجیحات (یعنی باور و منافع) بنیان‌گذاران قواعد؛
۱۵. مزایای نسبی منافع حاصل از قواعد اجرایی جدید و مخالفت نیروهای سیاسی طرفدار آن با اصلاح قواعد اجرایی در دوره جمهوری اسلامی؛
۱۶. ایجاد چالش‌های پرشمار در برابر حاکمیت قانون به‌دلیل ساختار و ماهیت قواعد اجرایی در نظام سیاسی جمهوری اسلامی؛
۱۷. نهادینه نشدن اعمال قدرت سیاسی به‌دلیل عدم حاکمیت قانون در دوره جمهوری اسلامی؛
۱۸. بروز فساد سیاسی در دوره جمهوری اسلامی به‌دلیل عدم نهادمندی اعمال قدرت سیاسی؛

شکل شماره (۴). تبیین نظری وضعیت نهادمندی اعمال قدرت سیاسی در دوره جمهوری اسلامی

نتیجه گیری

هدف از تأسیس سازمان دولت، خشونت‌زدایی از جامعه و تأمین نظم و امنیت است؛ ولی تجربه بشری نشان داده است که در صورت عدم ساماندهی درست و کارآمد قدرت سیاسی، مصائب دولت، از جمله فساد سیاسی، گسترش خواهد یافت. کاهش و مقابله با فساد سیاسی نیز نیازمند نهادمندی قدرت سیاسی (به معنای شخصیت‌زدایی از قدرت سیاسی و واگذاری آن به قواعد) است. قواعد نیز در صورتی به نهاد تبدیل خواهند شد که کارآمد و مقبول باشند؛ به این معنا که شفاف، دقیق، مدون، منطقی، و عاری از هرگونه تبعیض/ نابرابری باشند. شخصیت‌زدایی از قدرت سیاسی در ایران با انقلاب مشروطه و تأسیس قانون اساسی آغاز شد. ولی پس از انقلاب، از یک سو، به دلیل سازوکار قواعد سیاسی و نحوه توزیع قدرت سیاسی در ساختار سیاسی جدید که سبب تمرکز قدرت سیاسی در نهاد پادشاهی و برتری آن بر سایر قوا شد، و از سوی دیگر، به دلیل سنتی (یعنی فرهنگ سیاسی تبعی/ محدود جامعه)، ساده (یعنی نبود گروه‌های مدرنی مانند معلمان، استادان دانشگاه، پزشکان، وکلا، و...) و توده‌ای (یعنی نبود نهادهای مدنی) بودن جامعه ایرانی، اعمال شخصی قدرت، کماکان تداوم یافت و حاکم، و رای قدرت سیاسی قرار گرفت، حاکمیت قانون، تضعیف، و فساد سیاسی در دوره پهلوی اول و دوم، افزایش یافت. پس از انقلاب اسلامی نیز، هر چند قواعد سیاسی به کلی تغییر کرد، ولی

قانونمندی اعمال قدرت سیاسی، همچنان با چالش روبه‌رو بوده است. یکی از دلایل این امر، ماهیت قواعد سیاسی است که سبب توزیع نامتوازن قدرت سیاسی در میان بخش‌های گوناگون ساختار سیاسی شده است. ماهیت نابرابر قواعد اعمال قدرت نیز ریشه در عدم توازن قدرت اجتماعی نیروهای سیاسی قاعده‌ساز پشتیبان حاکمیت قانون و حاکمیت شرع، در اوایل انقلاب اسلامی دارد. نابرابری قدرت اجتماعی نیروهای سیاسی، سبب نابرابری در توزیع قدرت در قالب قواعد سیاسی و در نتیجه، تضعیف تفکیک قوا، ایجاد روابط عمودی در ساختار سیاسی، و برتری برخی نهادها و نقش‌ها نسبت به نقش‌های سیاسی دیگر شده است. برتری نیروهای سیاسی اسلامی قاعده‌ساز در اوایل انقلاب، ریشه در بافت ساده، سنتی، و توده‌ای جامعه در اوایل انقلاب دارد؛ جامعه ایران در سال‌های اولیه انقلاب، دارای فرهنگ سیاسی تبعی-محدود و فاقد نهادهای مدنی و طبقه متوسط جدید گسترده بود و همین امر، موجب کاهش توان و سهم نیروهای سیاسی دموکراسی‌خواه در فرایند تأسیس قواعد سیاسی و نظم سیاسی جدید شد. افزون‌براین، به‌مرور به دلیل افزون‌شدن نسبی منافع حاصل از قواعد سیاسی جدید، طرفداران وضعیت حاکم در برابر اصلاح قواعد، مقاومت کردند و همین امر، موجب تشدید و تعمیق وضعیت سیاسی موجود شد؛ بنابراین، می‌توان گفت که مبارزه با فساد سیاسی، نیازمند تغییر و اصلاح الگوی توزیع قدرت سیاسی موجود است و این امر، منوط به افزایش قدرت اجتماعی نیروهای سیاسی دموکراسی‌خواه از طریق تغییر فرهنگ سیاسی (فرهنگ سیاسی مدنی) و ساختار طبقاتی جامعه (گسترش کمی و کیفی طبقه متوسط جدید) و گسترش کمی و کیفی نهادهای مدنی است.*

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

یادداشت‌ها

۱. به نظر محمد بهشتی، فرهنگ، نظام دانایی جامعه است که محصول تعامل جامعه با محیط، به قصد حفظ بقا در مواقع بحرانی و سعادت‌مندی در مواقع عادی است... فرهنگ، صاحب‌خانه وجود افراد است (بهشتی، بی تا). البته، در گذشته، تنها اقلیم، عامل مهم و تعیین‌کننده در شکل‌گیری فرهنگ جوامع بوده است، ولی امروزه، اقتصاد (سرمایه‌داری یا اقتصاد رانتی و دولتی) و سیاست (نهاد دولت) و رسانه (اینترنت)، در شکل‌گیری و تغییر و تحول فرهنگ جوامع، مؤثر و تعیین‌کننده است. مفاهیمی همچون همزمنی فرهنگی (سرمایه‌داری)، مهندسی فرهنگی (دولت)، جهانی‌شدن فرهنگ (رسانه)، به نقش و جایگاه سه عامل یادشده در فرهنگ اشاره دارد. در مجموع، فرهنگ و فرهنگ سیاسی، مانند پلی است میان ساخت اجتماعی و ساخت سیاسی و نیروهای سیاسی، مانند تسه‌نقاله، باورهای سیاسی افراد را به ساخت سیاسی منتقل می‌کنند. از عامل فرهنگ و نقش آن در تأسیس نهادها می‌توان نتیجه گرفت که برای تغییر یا تأسیس نهادهای کارآمدتر، تغییر و توسعه فرهنگی، لازم و ضروری است؛

۲. گفتنی است، نهاد با سازمان متفاوت است. سازمان‌ها، ارگان‌های اجرایی نهادها هستند (حسینی‌زاده، ۱۳۹۱، ۸۵).

۳. دارون عجم اوغلو و جیمز رابینسون (۱۳۹۰، ۲۷۴-۲۶۷)، ضمن اینکه مهم‌ترین ویژگی نهادها را «بادوام بودن» و «ظرفیت تأثیرگذاری بر اقدامات» معرفی می‌کنند، ویژگی‌های سیاسی را «توانایی آن‌ها در تأثیرگذاری بر تخصیص قدرت سیاسی در آینده» می‌دانند. این شاخص مهمی است که براساس آن می‌توانیم سطحی از تعیین را بر مرزهای مطالعه نهادی در حوزه سیاست مشخص کنیم.

۴. دولت را می‌توان یک نهاد نامید؛ زیرا، براساس تعاریفی که از نهاد وجود دارد، دولت نیز از آن برخوردار است. به بیان روشن‌تر، نهاد دولت، یک هستی (entity) مفهومی است، مصنوع و برساخته اجتماعی است، معطوف به اهدافی است، و این اهداف را از طریق الگوبخشی به کنش‌ها و اندرکنش‌ها، تأمین می‌کند (گل محمدی، ۱۳۹۴، ۶۴).

۵. براساس تعریف دیوید ایستون، سیاست، یعنی توزیع اقتدارآمیز ارزش‌ها. در این تعریف، سیاست برابر با قدرت در نظر گرفته شده است و نهادهای سیاسی، تعیین‌کننده توزیع ارزش‌ها در جامعه هستند. ارزش‌ها نیز طیف گسترده‌ای از ارزش‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، و اجتماعی را دربر می‌گیرند (Easton, 1959, 13). در مجموع، می‌توان همه ارزش‌ها را در چارچوب حقوق شهروندی قرار داد.

۶. به نظر داگلاس نورث (۱۳۷۷، ۲۶)، نهادهای رسمی و غیررسمی، شکل‌دهنده انگیزه افراد هستند و انگیزه افراد، رفتار آن‌ها را تعیین می‌کند؛ اما سازوکاری که نهادها از طریق آن انگیزه افراد را شکل می‌دهند، مربوط به نقش آن‌ها در کاهش «هزینه مبادله» است. چنانچه نهادها، اطلاعات شفافی را در اختیار شهروندان قرار دهند، آن‌ها تمایل بیشتری برای مشارکت دارند؛ در حوزه سیاست و مبادله سیاسی نیز نهادهای سیاسی، نقش مهم و بسزایی در کاهش یا افزایش هزینه امر سیاسی دارند. در نهادهای سیاسی با دسترسی محدود (بسته)، شیوه ساماندهی قدرت سیاسی، سبب نارضایتی گسترده شده و از آنجاکه مخالفان از طریق شیوه‌های مسالمت‌آمیز امکان دستیابی به قدرت (نهادهای) سیاسی

و تغییر و اصلاح نهادهای سیاسی را ندارند، در نتیجه، ستیز و خشونت سیاسی و در مجموع، هزینه کنش سیاسی در جامعه افزایش می‌یابد.

۷. شکاف‌های سیاسی بیانگر آن بخش از تمایزات و تعارضات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، و... است که به عرصه سیاست کشیده شده و به خطوط درگیری میان نیروهای رقیب در صحنه سیاسی تبدیل شده‌اند. به بیان روشن‌تر، این شکاف‌ها از عرصه‌های مختلفی سر بر می‌کشند، اما همین که متوجه ساختار قدرت سیاسی، گروه‌های حاکم، یا سیاست‌های جاری می‌شوند، ماهیتی سیاسی پیدا می‌کنند و به خطوط کشمکش سیاسی تبدیل می‌شوند (دلوری، ۱۳۷۸، ۱۷)؛ مانند شکاف فرهنگی سنت و تجدد، شکاف اقتصادی کارگر/ کارفرما، شکاف اجتماعی شهر/ روستا یا مرکز/ پیرامون. حول شکاف‌های سیاسی، نیروهای سیاسی گوناگونی شکل می‌گیرد و نیروها، سخنگو و نماینده شکاف‌ها هستند و مطالبات آن‌ها را پیگیری می‌کنند.

۸. باور کنشگران نهادساز از نهادها، به‌ویژه نهادهای غیررسمی، از جمله نهاد فرهنگ (دین، سنت) تأثیر می‌پذیرد و باورها بر انتخاب‌ها، رفتار، و ترجیحات افراد تأثیر می‌گذارند. در واقع، به این ترتیب یک رابطه دوسویه تأثیر و تأثر بین ساختار و کارگزار شکل می‌گیرد.

۹. قدرت را می‌توان به چهار نوع تقسیم کرد: قدرت سیاسی، قدرت اقتصادی، قدرت اجتماعی، و قدرت فرهنگی؛ البته از آنجاکه در فرایند تأسیس نهادها، مؤلفه پذیرش اجتماعی در موفقیت فرایند نهادسازی بسیار مهم و مؤثر است، قدرت اجتماعی، یعنی همان میزان محبوبیت یا پایگاه اجتماعی کنشگران نهادساز، مهم‌تر و مؤثرتر است.

۱۰. منظور از خرده‌فساد، سوءاستفاده مقامات رده‌پایین دولتی از موقعیت رسمی برای بهره‌گیری شخصی است؛ مانند رشوه‌ای که راننده متخلف به پلیس راهنمایی و رانندگی پرداخت می‌کند.

۱۱. منظور از فساد کلان، دستیابی مقامات بلندپایه دولتی به ثروت‌های هنگفت با سوءاستفاده از موقعیت رسمی است؛ مانند اختلاس چندین هزار میلیارد تومان توسط رئیس بانک دولتی.

۱۲. فساد تصادفی یا موردی، اتفاقی، محدود، و فاقد روندی مستمر و همیشگی است.

۱۳. فساد نظام‌مند، فساد است که در سطح جامعه نهادینه شده است. این نوع فساد، به تعداد انگشت‌شمار از افراد محدود نمی‌شود و در همه نهادهای جامعه، ریشه دوانیده است.

۱۴. به‌عنوان مثال، می‌توان به مؤسسه‌ها و صندوق‌های مالی که اموال سپرده‌گذاران را سرقت کرده‌اند، اشاره کرد؛ ولی، چون به روش‌های متقلبانه و از طریق اغفال مالباختگان انجام می‌شود، با سرقت، متفاوت است.

۱۵. به‌عنوان مثال، محمدرضا شاه پهلوی در دهه ۱۳۳۰، از طریق نفوذ و اجبار نمایندگان مجلس، اصول ۴۸ و ۴۹ قانون اساسی مشروطه را به‌نفع خود تغییر داد و به‌موجب آن، حاکمیت قانون را تضعیف و حاکمیت صلاح‌دید شخصی را تقویت کرد.

۱۶. افزون‌بر موارد یادشده، گونه‌های دیگری از فساد در داخل نهاد دولت نیز وجود دارد که همگی مبتنی بر سوءاستفاده از قدرت عمومی در راستای منفعت شخصی محسوب می‌شود (دادگر و معصومی‌نیا، ۱۳۸۲؛ زال‌پور و همکاران، ۱۳۸۱).

۱۷. به‌عنوان مثال، می‌توان به شاخص‌هایی همچون شاخص «حاکمیت قانون» از مؤسسه خانه آزادی، شاخص «حاکمیت قانون» از مؤسسه برتلسمان، شاخص «حاکمیت قانون» از بانک جهانی، شاخص «حاکمیت قانون» از سازمان جهانی عدالت، شاخص «حکمرانی» از مؤسسه لگاتوم، شاخص

«محیط سیاسی و قانونی» از مؤسسه بین‌المللی حقوق مالکیت، شاخص «کنترل فساد» از بانک جهانی و شاخص ادراک فساد از سازمان شفافیت بین‌الملل اشاره کرد.

۱۸. یعنی تا چه میزان اعمال مقامات دولتی عاری از فساد است؟

۱۹. یعنی تا چه میزان، عملکرد دولت، پیش‌بینی‌پذیر و مبتنی بر قوانین مدون است؟ یعنی اجرای قانون اساسی توسط قوه مجریه، قوانین شفاف، مدیریت عمومی، سخت‌گیرانه و بی‌طرفانه.

۲۰. امتیازدهی مؤسسه: امتیاز صفر تا ۳۹: عملکرد پایین؛ امتیاز ۴۰ تا ۷۰: عملکرد متوسط؛ امتیاز ۷۱ تا ۱۰۰: عملکرد بالا.

۲۱. اصل ۱۱۰ قانون اساسی مصوب ۶۸: وظایف و اختیارات رهبر عبارتند از: (۱) تعیین سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام؛ (۲) نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام؛ (۳) فرمان همه‌پرسی؛ (۴) فرماندهی کل نیروهای مسلح؛ (۵) اعلام جنگ و صلح و بسیج نیروهای؛ (۶) نصب و عزل و قبول استعفا: الف) فقه‌های شورای نگهبان؛ ب) عالی‌ترین مقام قوه قضائیه؛ ج) رئیس سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران؛ د) رئیس ستاد مشترک؛ ه) فرمانده کل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛ و) فرماندهان عالی نیروهای نظامی و انتظامی؛ (۷) حل اختلاف و تنظیم روابط قوای سه‌گانه؛ (۸) حل معضلات نظام که از راه‌های عادی حل‌شدنی نیست، از طریق مجمع تشخیص مصلحت نظام؛ (۹) امضای حکم ریاست جمهوری پس از انتخاب مردم. صلاحیت داوطلبان ریاست جمهوری به لحاظ دارا بودن شرایطی که در این قانون می‌آید، باید پیش از انتخابات به تأیید شورای نگهبان و در مرحله نخست، به تأیید رهبری برسد؛ (۱۰) عزل رئیس‌جمهور با در نظر گرفتن مصالح کشور پس از حکم دیوان عالی کشور به تخلف وی از وظایف قانونی، یا رأی مجلس شورای اسلامی به عدم کفایت وی براساس اصل هشتادونهم؛ (۱۱) عفو یا تخفیف مجازات محکومیت در حدود موازین اسلامی پس از پیشنهاد رئیس قوه قضائیه.

۲۲. در متن پیش‌نویس، شش حقوق‌دان توسط مجلس و شش فقیه، توسط مراجع تقلید انتخاب می‌شدند.

۲۳. تعیین فقهای شورای نگهبان توسط رهبر، بیانگر حضور فعال رهبری و مقام ولایت فقیه در قوه مقننه و کلیه مراکزی است که به‌نحوی در تصویب قوانین و مقررات کشور تأثیرگذارند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ازغندی، علیرضا؛ دلاور، ابوذر (۱۳۸۹)، نقش فرهنگ سیاسی نخبگان حاکم در سقوط محمدرضاشاه: بررسی موردی نخست‌وزیری امیرعباس هویدا از بهمن ۱۳۴۳ تا مرداد ۱۳۵۶. رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، شماره ۲۳، ۷۶-۵۱.
- اسماعیلی، حمیدرضا (۱۳۸۸). فرهنگ سیاسی هیئت حاکم در دوره پهلوی. نشریه مطالعات تاریخی، ۶(۲۶)، ۶۵-۲۶.
- افشار، زین‌العابدین و دیگران (۱۳۹۷). فرایند شکل‌گیری فساد در ایران بعد از انقلاب. دوفصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، ۷(۲)، ۳۴-۱.
- انصاری، باقر (۱۳۸۶). حقوق ارتباط جمعی. تهران: انتشارات سمت.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۵). ایدئولوژی و فرهنگ سیاسی گروه‌های حاکم در دوره پهلوی. مجله نقد و نظر، شماره ۳ و ۴، ۸۵-۷۴.
- بهروزی، محمد و دیگران (۱۳۹۸). بررسی رابطه شاخص‌های کیفیت و حاکمیت قانون و کنترل فساد بر شاخص رفاه لگاتوم. فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، ۲۲(۸۵)، ۱۵۰-۱۲۵.
- پیترز، گای (۱۳۸۶). نظریه نهادگرایی در علم سیاست. ترجمه فرشاد مؤمنی و فریبا مؤمنی. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و فرهنگ و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- جعفری ندوشن، علی‌اکبر؛ زارعی، حسن (۱۳۸۲). تجدیدنظرهای چندگانه در قانون اساسی. تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۸۸). گزینش رهبر و نظارت بر او در نظام جمهوری اسلامی ایران. رساله دکتری، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- جهانی، قاسم (۱۳۸۶). جایگاه سیاست‌های کلی نظام در جمهوری اسلامی ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- چلبی، آزاده (۱۳۹۶). فساد و مقبولیت قانون از منظر جامعه‌شناسی حقوق. تهران: نشر نی.
- حجاریان، سعید (۱۳۷۹). جمهوریت؛ افسون‌زدایی از قدرت. تهران: انتشارات طرح نو.
- حسینی‌زاده، سیدمحمدعلی (۱۳۹۱). از نهادگرایی تا گفتمان؛ درآمدی بر کاربرد نظریه‌های نهادگرایی در علوم سیاسی. نشریه علوم سیاسی. دانشگاه باقرالعلوم قم، ۱۵(۶۰)، ۸۳-۱۰۹.
- حسینی‌زاده، سیدمحمدعلی (۱۳۹۵). اسلام سیاسی در ایران. تهران: انتشارات دانشگاه مفید.
- خالقی، علی (۱۳۸۵). مشروعیت قدرت از دیدگاه امام خمینی. تهران: انتشارات چاپ و نشر عروج.
- خلیلی، محسن (۱۴۰۱). هزارتوی قانون اساسی. تهران: نشر میزان.
- دادگر، حسن؛ معصومی‌نیا، غلامعلی (۱۳۸۲). فساد مالی. تهران: انتشارات کانون اندیشه جوان.
- دانایی‌فرد، حسن و همکاران (۱۳۹۴). واکاوی و تحلیل تبعات سیاست‌زدگی بوروکراسی در نظام‌های سیاسی. مجله اندیشه مدیریت راهبردی، ۹(۲)، ۸۶-۵۷.
- دلاور، ابوذر (۱۳۸۷). فرهنگ سیاسی نخبگان حاکم در دوره پهلوی دوم. فصلنامه گفتگو. شماره ۵۲، ۱۲۳-۱۱۱.

- دلاوری، ابوالفضل (۱۳۷۸)، بررسی ریشه‌های خشونت سیاسی و بی‌ثباتی سیاسی در ایران. رساله دکتری، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- دوست محمدی، احمد؛ باباپور، محمدمهدی (۱۳۹۰). مجمع تشخیص مصلحت نظام؛ زمینه‌های پیدایش، مناظرات گفتمانی و قانونمندی. مجله سیاست، ۴۱(۱)، ۹۷-۱۱۴.
- دوگراف، خیالت و همکاران (۱۳۹۴). چشم‌اندازهای نظری فساد. ترجمه هانیه هژبرالساداتی و همکاران. تهران: نشر آگه.
- دین‌پرست، فانز؛ ساعی، علی (۱۳۹۱). دولت رانتیر و سیاست‌گذاری توسعه: تحلیل موانع توسعه اقتصاد ملی در ایران ۱۳۸۴-۱۳۶۸، مجله جامعه‌شناسی تاریخی، شماره ۴، ۸۶-۴۶.
- راجی، سید محمدهادی؛ ابریشمی راد، محمدمامین (۱۳۹۷). تأملی بر حدود صلاحیت مجمع تشخیص مصلحت نظام در تأیید مصوبات مغایر با قانون اساسی. مجله مطالعات حقوق عمومی، ۴۸(۳)، ۵۲۳-۵۰۷.
- ریبعی، علی (۱۳۸۳). زنده‌باد فساد: جامعه‌شناسی سیاسی فساد در دولت‌های جهان سوم. تهران: انتشارات مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- رکابیان، رشید؛ داودی، حمیدرضا؛ عله‌پور، مهرداد (۱۳۹۸). نقش و جایگاه مجلس شورای اسلامی در حاکمیت قانون و اجرای صحیح آن. تهران: انتشارات گنجور.
- روابط عمومی دفتر تحکیم وحدت (۱۳۷۸). نظارت استصوابی. تهران: انتشارات نشر افکار.
- زارعی، محمدحسین؛ حسینی، سیدمحمد؛ نجفی کلیانی، محمد (۱۳۹۸). شورای عالی انقلاب فرهنگی در ترازوی استقلال قوا. مجله مطالعات حقوقی، ۱۱(۳)، ۱۴۱-۱۰۵.
- زالپور، غلامرضا و همکاران (۱۳۸۱). بازشناسی عارضه فساد مالی، ماهیت، گونه‌ها، پیامدها و آموزه‌های تجربی. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- سروانی، علی اکبر (۱۳۸۳). بررسی مقایسه‌ای فرهنگ سیاسی نخبگان مذهبی در قبال نظام سلطنتی ایران سال‌های ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۸۶). فرهنگ سیاسی ایران. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- سلطانی، سیدناصر (۱۳۹۹). اسناد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. مقالات و یادداشت‌های روزنامه‌ها و مجله‌ها (دی ماه ۵۷ تا مرداد ۵۸). تهران: شرکت سهامی انتشار.
- شریف بجستانی، نیلوفر (۱۳۸۵). اجرای موازین حقوق بشر، مناسب‌ترین راه در مبارزه با فساد اداری. دو ماهنامه حقوق عمومی، شماره ۲، ۷۰-۶۴.
- صادقی، محمدرضا و همکاران (۱۳۹۶). فهم سیاست‌زدگی بوروکراسی: مطالعه تطبیقی کیفیت، فرایندها، و پیامدهای آن در مدیریت دولتی. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۶(۲۲)، ۱۱۵-۹۷.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۷). تأملی بر تکنیک ردیابی فرایند در مطالعات انقلاب اسلامی ایران. فصلنامه علمی-پژوهشی متین، شماره ۴۰، ۱۱۶-۹۱.
- عبدی، عباس؛ خلیلی، اسماعیل (۱۳۸۹). معمای حاکمیت قانون در ایران. تهران: انتشارات طرح نو.
- عجم‌اوغلو، دارون؛ رایبسون، جیمز (۱۳۹۰). چرا ملت‌ها شکست می‌خورند. ترجمه محسن میردامادی و محمدحسین نعیمی‌پور. تهران: انتشارات روزنه.

- عسگری، محمد (۱۳۸۶). تحلیل حقوقی جایگاه مجلس خبرگان رهبری به انضمام مجموعه قوانین و مقررات حاکم و نقد و بررسی آن. تهران: انتشارات چاپار.
- عظیمی، حسین (۱۳۸۹). مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران. تهران: نشر نی.
- عمید زنجانی، عباسعلی؛ موسی زاده، ابراهیم (۱۳۸۹). نظارت بر اعمال حکومت و عدالت اداری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- غمامی، محمد مهدی؛ قاسمی، محمدرضا (۱۳۹۶). نقاط شروع مبارزه با فساد و رویکرد نشانگانی. دانش حسابرسی، ۱۷(۶۹)، ۱۷۲-۱۵۱.
- فارسون، سمیح؛ مشایخی، مهرداد (۱۳۷۹). فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی ایران. ترجمه معصومه خالقی. تهران: انتشارات مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- فرج پور، مجید (۱۳۸۳). فقر، فساد و تبعیض: موانع توسعه در ایران. تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- فلاحی، محمدعلی و دیگران (۱۳۹۳). رانت منابع طبیعی و فساد در کشورهای عضو اوپک: کاربرد الگوی داده‌های تابلویی. پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران، شماره ۳، ۲۲۷-۱۹۵.
- فیضی، ینگجه و دیگران (۱۳۹۴). تأثیر رانت منابع طبیعی بر شاخص کنترل فساد در کشورهای منتخب. کنفرانس بین‌المللی مدیریت و اقتصاد و حسابداری و علوم تربیتی، دوره اول.
- قلی‌پور، آرین (۱۳۸۶). نهادها و ساختارها (اکولوژی نهادی سازمان‌ها). تهران: انتشارات سمت.
- کمالی، یحیی (۱۳۹۲). تأثیر شفافیت اقتصادی در پیشگیری و مبارزه با فساد اقتصادی. گزارش پژوهشی، شماره ۴۹، ۳۱-۱.
- کواکبیان، مصطفی (۱۳۷۰). دموکراسی در نظام ولایت فقیه. تهران: انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
- گل محمدی، احمد (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی دولت در ایران در دوره پهلوی: فساد سیاسی به روایت اسناد. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۸(۲)، ۷۸-۴۹.
- گل محمدی، احمد (۱۳۹۴). چیستی، تحول، و چشم‌انداز دولت. تهران: نشر نی.
- گل محمدی، احمد (۱۳۹۵). تاریخ سیاسی. تهران: انتشارات پژوهشکده تاریخ اسلام.
- ملک افصلی اردکانی، محسن (۱۳۹۰). حکم حکومتی در قانون اساسی و جایگاه آن در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. مجله حکومت اسلامی، شماره ۶۲، ۷۴-۵۱.
- ملکان، مجید (۱۳۷۶). فرهنگ سیاسی نخبگان حاکم و کثرت‌گرایی سیاسی در ایران طی سال‌های ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع).
- مؤمنی، فرشاد؛ حاجی‌نوروزی، شیما (۱۳۹۶). اقتصاد سیاسی خصوصی سازی همراه با فساد. فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، ۱۷(۶۷)، ۲۵۲-۲۲۱.
- مؤمنی، فرشاد؛ فطرس، مستوره (۱۳۸۹). اقتصاد سیاسی فساد: رانت منابع، دموکراسی و فساد. فصلنامه جامعه و اقتصاد، شماره ۷، ۱۶۳-۱۴۷.
- میرزایی، سیدامین؛ باقری‌فرد، امیر (۱۳۹۸). تأثیر مراجع متعدد قانونگذاری بر تحقق حاکمیت قانون. تهران: انتشارات فانوس دنیا.
- میری، محمد (۱۳۷۴). تأثیر ساختار نظام سیاسی بر فرهنگ سیاسی مردم ایران با تأکید بر ۱۳۳۲ تا ۱۳۶۷. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

نژندی منش، هیبت‌الله (۱۳۹۳). چالش‌های فراروی مبارزه با فساد در حقوق بین‌المللی. مجموعه مقالات کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد. تهران: انتشارات میزان.

نواده توپچی، حسین؛ میرزاده، ایمان (۱۴۰۱). تأثیر حقوق بشر در مبارزه با فساد. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۲(۲)، ۸۵۶-۸۳۵.

نورث، داگلاس (۱۳۷۷). نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی. ترجمه محمدرضا معینی. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.

نورث، داگلاس و همکاران (۱۳۹۵). خشونت و نظم‌های اجتماعی. ترجمه جعفر خیرخواهان و رضا مجیدزاده. تهران: انتشارات روزنه.

هاجسون، جفری (۱۳۸۹). رویکرد اقتصاد نهادی و ماهیت نهادها. ترجمه محمود متوسلی، مصطفی سمعی‌نسب، محمود مشهدی‌احمد و علی نیکونستی، در: اقتصاد نهادی: پیشگامان نهادگرایی که علم اقتصاد را متحول کردند. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق.

هیوود، پل (۱۳۸۱). فساد سیاسی. ترجمه قاسم بنی‌هاشمی و محمد طاهری. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

- Arezki, R. and Bruckner, M. (2011). Oil Rents, Corruption, and State Stability: Evidence from Panel Data Regressions. *Research Paper*, No. 2011-07, 1-27.
- Arezki, R. and Gylfason, T. (2013). Resource rents, democracy, corruption and conflict: Evidence from Sub-Saharan Africa. *Journal of African Economics, Center for the Study of African Economies (CSAE)*, 22(4), 552-569.
- Bell, D. (1988). *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties (with a New Afterword)*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bhattacharyya, S. and Holder, D. (2010). Natural Resource, Democracy and Corruption. *European Economic Review*, 54(4), 608-621.
- Bradley, Megan (2007). Political Islam, Political Institution and Civil Society in Iran. *International Development Research Centre (IDRC)*.
- Di tella, R. and Braun, M. (2014). Inflation, Inflation Variability, and Corruption. *Economics and Politics*. Blackwell Publishing, 1, 77-100, 03.
- Easton, David (1953). *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, 2nd ed. Alfred A. Knopf.
- Friedman, Thomas L. (2006). The First Law of Petropolitics. *Foreign Policy*. No. 154, 21-36.
- Gathii, James (2009). Defining the Relationship between Human Rights and Corruption. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 31(1), 125-202.
- Ikbali, J. (2017). *The Dynamic Relationship between Oil Rent Corruption and Political Stability: an Empirical Study on Determined Sample of African*

Countries. *Proceeding of Seven European Academic Research on Global Business, Economic, Finance and Banking*. ISBN: 978-1-943579-46-4, Zurich, Switzerland.

Knight, Jack (1992). *Institutions and Social Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lambsdorff, J. G. (2007). *The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory. Evidence and Policy*, Cambridge University Press.

Okada, K. and Samerh, S. (2017). Corruption and Natural Resource Rent: Evidence from Quantile Regression. *Applied Economics Letters*, 24(20), 1490-1493.

Sharifi Tarazkoochi, Hossein and Modarres Sabzevari, Sasan (2014). Strengthening Anti-Corruption Frameworks through the Development of Good Governance Standards. *Proceedings of the United Nations Convention against Corruption*, Mizan Publications, Tehran, pp. 99-115.

Steinmo, Sven, Thelen, Kathleen and Longstreth, Frank (1992). *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. New York: Cambridge University Press.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی